

Zelfstandig zijn, als dat kan

Toekomstbeelden van jongeren met een LVB verblijvend in een OBC

Opleiding Pedagogiek, Masterprogramma Orthopedagogiek, Universiteit Utrecht



Universiteit Utrecht

Datum: 27-08-2009

Lyske Slump (0373575)

Begeleider: prof. dr. Marian Jongmans

2^e beoordelaar: dr. Xavier Moonen (Universiteit van Amsterdam)

Zelfstandig zijn, als dat kan

Toekomstbeelden van jongeren met een LVB verblijvend in een OBC

Lyske Slump (0373575)

prof. dr. Marian Jongmans; M.J.Jongmans@uu.nl

dr. Xavier Moonen

Achtergrond: Het aantal jongeren met een licht verstandelijke beperking (LVB) dat behoefte heeft aan een behandeling in een orthopedagogisch handelingscentrum voor jeugdigen met een licht verstandelijke beperking (OBC) neemt toe. Bij deze jongeren is sprake van complexe problematiek, waarbij reguliere ambulante of andere lichte vormen van behandeling en begeleiding niet (meer) tot de mogelijkheden behoren. Tijdens de volwassenheid lijken mensen met een LVB, die eertijds als jeugdige behandeld werden, uit de hulpverleningscircuits te verdwijnen waardoor ze niet meer traceerbaar zijn. Dit terwijl het niet zo is dat de behoefte aan hulp is afgenomen. In tegendeel. In de zorg en in onderzoek hebben mensen met een verstandelijke beperking geen gelijkwaardige rol. Om een meer gelijkwaardige rol te creëren zijn zelfstandigheid, zelfbepaling, zelfontwikkeling en adequaat op de behoefte afgestemde ondersteuning belangrijke sleutelconcepten voor mensen met een LVB.

Vraagstelling: Hoe denken jongeren met een LVB en emotionele problematiek en/of gedragsproblemen over hun toekomst?

Methode van onderzoek: kwalitatief onderzoek waarbij gebruik is gemaakt van de elicitatietechniek *photo-elicitation* om het interview te structureren en te verdiepen, bij tien (N=10) 16 en 17 jarige jongeren met een LVB, verblijvend in een OBC.

Resultaten: Alle geïnterviewde jongeren deden uitspraken over een ‘gewenst toekomstbeeld’. In het ‘gewenst toekomstbeeld’ wonen acht van de tien jongeren zelfstandig. Zes jongeren gaven aan samen te willen wonen en te trouwen, vier hiervan met kinderen. Tevens gaven alle jongeren aan dat delen van het ‘gewenst toekomstbeeld’ nog in te vullen zijn met onderwerpen zoals werk en kinderen.

Conclusies: De jongeren lieten zien bezig te zijn met de vormgeving van het eigen leven. Het gewenste toekomstbeeld lijkt over het algemeen realistisch. De jongeren hebben de wens zich te ontwikkelen tot zelfstandige volwassenen. De jongeren willen zelfstandig wonen en werken, een relatie hebben met eventueel kinderen en sociale contacten onderhouden. De jongeren beschrijven voor zich een weg die ze moeten afleggen om deze gewenste toekomst te bereiken en laten hierbij zelfkennis en inzicht in de situatie zien. Deze resultaten komen overeen met eerder onderzoek.

keywords: jongeren, LVB, LVG, intramuraal, toekomstperspectieven en emotionele problematiek en gedragsproblemen.

Independent, if that's possible

Future perspectives of adolescents with mild intellectual disability who needs treatment in an institution

Zelfstandig zijn, als dat kan

Toekomstbeelden van jongeren met een LVB verblijvend in een OBC

Background: The number of adolescents with mild intellectual disabilities who need(s) treatment in an institution is increasing. A significant number of these adolescents have complex problems meaning that regular outpatient or other mild forms of treatment are no longer possible. When they reach adulthood they seem to disappear from health services, while the need for assistance has not declined. Caretakers and researchers do not treat people with mild intellectual disabilities as equals. In order to create a more equal role, independence, self determination, self-development and appropriate support meeting the needs of the people involved, are important key concepts for people with mild intellectual disabilities.

Aim: How do adolescents with mild intellectual disabilities and emotional and behavioral disorders think about their future?

Method: qualitative research using the photo-elicitation technique to structure and deepen the interview. Among ten (N=10) 16 and 17 year old institutionalized adolescents with mild intellectual disabilities.

Results: All adolescents interviewed made statements about a 'desired future'. In the 'desired future' eight out of the ten adolescents live independently. Six adolescents indicated they wanted a job and to get married, four of them also wanted children. All adolescents indicated that parts of the 'desired future' are yet to be filled in, such as the kind of job.

Conclusion: The adolescents with mild intellectual disabilities showed that they want to be involved in designing their own life. In general, the adolescents have realistic ideas about the desired future. They have the desire to become independent adults. The adolescents want to live independently and have a job, a relationship with possibly children and social contacts. The adolescents see for themselves a path that they should follow in order to reach their goals, and they show self-knowledge and understanding of the situation. These findings are consistent with previous studies.

Keywords: adolescents, mild intellectual disabilities, institution, future perspectives and emotional and behavioral disorders.

INLEIDING

In 2003 werden ongeveer 2400 jongeren behandeld in één van de orthopedagogische behandelcentra (OBC) voor jongeren met een licht verstandelijke beperking (LVB) in Nederland (Janse-Alewijnse, Jansen, & Niessen, 2003). In 2006 is het aantal jongeren dat in een OBC behandeld wordt opgelopen tot 3158 en zijn 10.000 indicaties afgegeven voor behandeling (ambulant of residentieel) bij een OBC (Bodde & Hagen, 2009; VOBC LVG, 2008). Het aantal jongeren dat behoefte heeft aan een dergelijke behandeling neemt dus toe (Verstegen, 2005). Bij de jongeren die in de behandelcentra worden opgenomen is sprake van complexe problematiek, waarbij reguliere ambulante of andere lichte vormen van behandeling en begeleiding niet (meer) tot de mogelijkheden behoren (Bodde & Hagen, 2009; Janse-Alewijnse, Jansen, & Niessen, 2003; Spierenburg & Hagen, 2008). De IQ score van de jongeren opgenomen in de behandelcentra varieert van 50 tot 85. Dit betekent dat deze centra zowel jeugdigen met een LVb als zwakbegaafde jeugdigen behandelen. Belangrijke kenmerken voor de indicatie LVb, naast de IQ score zijn, een beperkt sociaal aanpassingsvermogen en een behoefte aan ondersteuning (Bodde & Hagen, 2009; Spierenburg & Hagen, 2008; Verstegen, 2005).

De zorg voor jongeren met een LVb houdt niet op wanneer zij volwassen zijn geworden. In de praktijk loopt de behandeling door tot 23 of 24 jaar en ook daarna blijft behoefte bestaan aan ondersteuning (al dan niet intermitterend) (Bodde & Hagen, 2009; Spierenburg & Hagen, 2008; Verstegen, 2005). Jongeren met een LVb hebben beperkte werk- en trainingsmogelijkheden (Didden, 2006; Geus & van Gennep, 2004; O'Sullivan, 1999). Maar het hebben van betaald werk is nu juist erg belangrijk. Uit onderzoek van Goede, Tali en Taal (2004) is gebleken dat deze jongeren juist wanneer ze betaald werken een hogere zelfwaardering hebben dan wanneer ze dat niet doen. Bepalende aspecten voor het vergroten van de zelfwaardering, waarin een betaalde baan voorziet, zijn de sociale contacten op het werk, de positieve feedback, het gevoel werk te doen dat van belang is en het gevoel daar een gewaardeerde bijdrage aan te leveren. Om de werk- en trainingsmogelijkheden te vergroten vormt arbeidsbegeleiding binnen de orthopedagogische behandelcentra vanaf 16 jaar een integraal onderdeel van de behandeling (Verstegen, 2005). De overgang van hulpverleningsinstanties voor deze kinderen en jongeren naar instanties voor volwassenen verloopt vaak moeizaam, met

name omdat de jongeren en ouders te weinig betrokken worden bij het overgangsproces (Kennedy & Saywer, 2008).

Onderzoek naar de overgang van adolescentie naar volwassenheid bij mensen met een LVB is niet gemakkelijk. Tijdens de volwassenheid lijken mensen met een LVB, die eertijds als jeugdige behandeld werden, uit de hulpverleningscircuits te verdwijnen waardoor ze niet meer traceerbaar zijn. Dit terwijl het niet zo is dat de behoefte aan hulp is afgenomen, in tegendeel (Caton & Kagan, 2006; Edgerton, 2001; Maughan, Collishaw, & Pickels, 1999). Uit onderzoek van, onder andere, Maughan en collega's (1999) blijkt dat leefomstandigheden en sociale omstandigheden van volwassenen met een LVB onder de maat zijn en dat latente stressoren hoog zijn. Op het gebied van sociale emancipatie - gelijke rechten en een gelijkwaardige positie in de samenleving - is volledige participatie nog niet gerealiseerd. Daarbij zijn sociale netwerken van mensen met een verstandelijke beperking klein en beperkt (Schuurman, 2002).

Er is een algemeen gebrek aan aandacht voor de specifieke behoeftes van mensen met een LVB in de maatschappij in het algemeen en in de hulpverlening in het bijzonder. Een factor die zeer waarschijnlijk een grote bijdrage levert aan het gebrek aan aandacht is de relatieve onzichtbaarheid van de populatie mensen met een LVB. Mensen met een LVB willen zo zelfvoorzienend mogelijk zijn en willen niet gezien worden als 'anders'. Hierdoor zullen ze minder snel hulp zoeken bij hulpverleningsinstanties - ook wanneer die hulp dringend nodig is - en zijn ze als groep dus moeilijk te traceren. Een tweede factor is de versplinterde hulpverlening. Hulp wordt gecategoriseerd naar aard van de problemen en is leeftijdgebonden. Hierdoor vallen mensen met een LVB vaak buiten het hulpverleningsaanbod, of worden binnen een hulpverleningsaanbod anderszins geclassificeerd en niet primair als LVB. Ze zijn bijvoorbeeld te oud of te jong, hebben een te lage IQ score of juist een te hoge, zijn verslaafd of depressief etc. Over het algemeen hebben mensen met een LVB een lage sociaal economische status en hebben ze moeite met het volbrengen van de dagelijkse taken (Tymchuk, Luckasson, & Lakin, 2001). Het hoofddoel van behandeling zou dan ook gericht moeten zijn op het verbeteren van de kwaliteit van het bestaan van deze doelgroep (Geus & Gennep, 2001).

Een beperking in het huidige onderzoek onder jongeren met een LVB is dat de meeste onderzoekers hun resultaten baseren op verslagen van informanten (ouders/opvoeders en leraren/ hulpverleners) (Emmerson, 2005). Onderzoek van Douma,

Dekker, Verhulst, en Koot (2006) en Zimmermann en Endermann (2008) heeft aangetoond dat jongeren met een LVB juist zelf een belangrijke informatiebron kunnen zijn. Hier wordt zelden gebruik van gemaakt, terwijl bekend is dat gebruik maken van informatie van informanten alleen een incompleet beeld geeft (Douma et al., 2006; Zimmermann & Endermann, 2008). Of het gebruik van informanten een valide techniek is, is niet uit onderzoek gebleken, zeker niet wanneer het gaat over het ervaren welzijn van de persoon in kwestie zelf (Cummins, 2002). Daarbij moet hulpverlening uiteraard afgestemd worden op de behoeftes en wensen van de jongeren en juist in samenwerking met de jongere tot stand komen om begeleiding en/of behandeling effectief te laten zijn (O' Sullivan, 1999; Tilanus, 1998).

De American Association on Intellectual and Developmental Disabilities (AAIDD) publiceerde in 2002 een model om de complexiteit van een (verstandelijke) beperking voor het dagelijks functioneren inzichtelijk te maken. Dit model is specifiek ontwikkeld voor de toepassing in de praktijk van ondersteuning aan mensen met een verstandelijke beperking. Hierbij is een verstandelijke handicap gedefinieerd als functioneringsproblemen die worden gekenmerkt door significante beperkingen in zowel het intellectuele functioneren als het adaptieve gedrag zoals dat tot uitdrukking komt in conceptuele, sociale en praktische vaardigheden (Buntinx, 2003; Luckasson et al., 2002). In het model wordt het functioneren van mensen met een verstandelijke handicap weergegeven in vijf dimensies: (I) de verstandelijke mogelijkheden, (II) het adaptieve gedrag of sociale vaardigheden, (III) de participatie in de samenleving, (IV) de gezondheid van de persoon en aandoeningen of etiologie in het bijzonder, en (V) de context van de persoon of de invloed van de omgeving op het functioneren van de persoon. In het model neemt het begrip 'ondersteuning' een centrale plaats in. Dat wil zeggen dat het functioneren van de persoon mede afhankelijk is van de gegeven ondersteuning die op elk van de vijf dimensies betrekking kan hebben (Buntinx, 2003; Luckasson et al., 2002).

In de zorg en in onderzoek hebben mensen met een verstandelijke beperking nog geen gelijkwaardige rol.

Hoe mensen met een verstandelijke beperking te betrekken bij keuzes rondom de inrichting van hun leven, is een belangrijk ethisch thema in de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking. Om dit thema tot uiting te kunnen brengen is het belangrijk om

zicht te krijgen op wat voor mensen met een verstandelijke beperking van betekenis is, onder andere met betrekking tot hun toekomst (Widdershoven & van Hooren, 2004).

Waarde van het onderzoeken van de eigen ideeën van jongeren met een LVB voor kennis over hun toekomstperspectief

Moonen (2006) heeft onderzoek gedaan naar de ervaringen van jongeren (vanaf 12 jaar en ouder) zelf met betrekking tot hun verblijf in een orthopedagogisch centrum voor jeugdigen met een LVB. Dit onderzoek bestond uit twee fasen. In de eerste fase werd een lijst met thema's van de belevingswereld van jongeren met een LVB ontwikkeld door middel van focusgroepen waarin jongeren met een LVB deelnamen. Eén van de negen thema's was 'zelfstandigheid, alles wat met je toekomst te maken heeft'. In de tweede fase werd onderzocht, onder andere aan de hand van de negen thema's, wat de ervaringen van de jongeren waren, hoe ouders, persoonlijke begeleiders en gedragswetenschappers hier tegenaan keken en de overeenkomsten en verschillen hierin. De jongeren werden geïnterviewd door middel van *peerresearch* (jongeren met een LVB interviewen jongeren met een LVB). Vragen over de toekomst werden in Moonen's onderzoek opgesplitst in twee delen, namelijk: "Hoe ziet je leven er over een jaar uit?" en "Hoe ziet je leven er over vijf jaar uit?". Deze vragen zijn door middel van een semigestructureerd interview afgenomen. Vragen die zijn afgenomen zijn bijvoorbeeld: "Waar woon je dan?" en "Wat doe je overdag?" De jongeren gaven concrete (feitelijke) antwoorden, zoals "Ik woon dan op kamers" en "Ik weet niet.. ja ik ga verder studeren, dat wel". Wat de jongere ervan vond (uiting van affectieve gevoelens) werd door hen niet vaak benoemd. De antwoorden zijn vergeleken met de antwoorden van de ouders, persoonlijk begeleiders en gedragswetenschappers. De overeenkomst tussen de beantwoording van vragen over het leven over vijf jaar was beduidend lager dan de overeenkomst van de antwoorden van de vragen over het leven over één jaar. Een conclusie uit het onderzoek van Moonen (2006) is dat de jongeren en informanten niet vaak en niet uitvoerig over de verdere toekomst praten of daar hun behandel- of begeleidingsstrategie niet op afstemmen. Moonen (2006) merkte op dat geen van de jongeren uit zichzelf over het onderwerp LVB praatte. Hierna concludeerde hij dat de LVB geen onderwerp was in de belevingswereld van de jongeren; zij ervoeren zichzelf niet als licht verstandelijk beperkt.

Recent hebben Bul en Bongers (2008) leefwensen van jongeren met een LVB wonend in een OBC onderzocht. Een aangepaste versie van de methode *concept mapping* is gebruikt om ideeën en wensen naar voren te halen over de nieuw te bouwen woningen en voorzieningen. Het onderzoek is opgedeeld in twee fasen: ‘brainstormen’ en ‘beoordeling’. Deelnemers aan het onderzoek bestonden uit drie groepen namelijk; de cliënten, de ouders/wettelijk vertegenwoordigers en de medewerkers. De leeftijd van de deelnemende jongeren varieerde van 12 tot en met 21 jaar. Per groep werden bijeenkomsten gehouden waarbij deelnemers vrijuit en gevrijwaard van kritiek hun ideeën en meningen hebben laten horen. De beoordeling van de bruikbaarheid en kwaliteit vond plaats in de tweede fase van het onderzoek waarin de deelnemende drie groepen plaatsnamen in een werkgroep. In het onderzoek gaven de jongeren aan het liefst in een ‘normaal’ huis te wonen met speelgelegenheid in de buurt, te wonen en spelen in een veilige omgeving en beschermd te worden door de groepsleiding. De jongeren verlangden ernaar zich te kunnen ontwikkelen tot een zelfstandige volwassene, wat volgens Bul en Bongers past bij de leeftijdsfase. Ook dit onderzoek toont het belang aan van het gebruiken van de jongeren met een LVB zelf als informatiebron. Tijdens het onderzoeksproces hebben de jongeren oplossingen bedacht die inzicht in eigen problematiek toonden en de wil om hier constructief mee om te gaan (Bul & Bongers, 2008).

Factoren mogelijk van invloed op het toekomstperspectief van jongeren met een LVB

Afgezien van studies van Moonen (2006) en Bul en Bongers (2008) is er weinig onderzoek gedaan naar het toekomstperspectief van jongeren met een LVB in Nederland. Zoals eerder vermeld, is bekend dat jongeren met een LVB beperkte werk- en trainingsmogelijkheden hebben (Didden, 2006; Geus & van Gennep, 2004; O’Sullivan, 1999). Dit blijkt ook uit de stijging van het aantal Wajong-uitkeringen tussen 2004 – 2007, terwijl andere uitkeringen in aantal afnamen. Er wordt verwacht dat deze stijging zich voort zal zetten, o.a. voor de groep jongeren met een LVB (Besseling et al., 2007; Centraal Bureau voor de Statistiek, 2008).

Het aantal jongeren met een LVB dat een Wajong-uitkering ontvangt is niet te bepalen, omdat jongeren met een LVB niet als aparte groep worden geregistreerd. Wel is duidelijk dat jongeren met een LVB minder vaak werken. Naar schatting wordt 8 á 9 procent van de jongeren met een LVB en een Wajong-uitkering begeleid naar betaald werk op de

vrije arbeidsmarkt (Bobbe & Hagen, 2009). Het percentage werkeloze volwassenen met een LVB in de Verenigde Staten bedraagt tussen de 70 en 80 procent (Wehman & Kregel, 1998, zoals geciteerd in Kregel, 2001). De jongeren met een LVB krijgen onvoldoende ondersteuning om succesvol toe te treden tot de arbeidsmarkt. Ook raken velen in een geïsoleerde positie doordat ze verblijven in een niet-geïntegreerde werkomgeving die geen ontwikkeling en carrière biedt (Kregel, 2001). Ondanks dat in de loop van de jaren vele beleidsveranderingen zijn doorgevoerd om dit probleem aan te pakken blijven de barrières om succesvol toe te treden tot de arbeidsmarkt bestaan (Rogan, Luecking, & Held, 2001).

Uit onderzoek blijken alleen factoren die mogelijk *indirect* van invloed zijn op het toekomstperspectief van jongeren met een LVB. Jongeren met een LVB komen gedurende hun ontwikkeling meer moeilijkheden tegen dan leeftijdgenoten zonder LVB. Zo hebben ze een verhoogd risico emotionele problematiek en gedragsproblemen (psychopathologie) te ontwikkelen (Chen, Lawlor, Duggan, Hardy, & Eaton, 2006; Didden, 2006; Geus & Gennep van, 2004; Reynolds & Miller, 1985). Risicofactoren voor emotionele problematiek en gedragsproblemen onder jongeren met een LVB zijn, bijvoorbeeld: het hebben van lage toekomstverwachting, grote afhankelijkheid van volwassenen en een verhoogde gevoeligheid voor psychosociale stress (Hodapp & Zigler, 1995, zoals geciteerd in Dekker, Douma, de Ruiter, & Koot, 2006). Daarbij komen, onder andere, het onvoldoende beheersen of het niet toepassen van probleemoplossende vaardigheden en coping strategieën, het hebben van een negatief zelfbeeld en een onderliggende psychische stoornis (Didden, 2006). Elias en Van Nieuwenhuijzen (2001) concluderen dat competentiebeleving en sociale informatieverwerking een rol spelen bij het ontstaan en in stand houden van gedragsproblemen.

De cognitieve beperkingen van een jongere met LVB kunnen zorgen voor de ontwikkeling van een irreëel beeld van de eigen sociale competentie. In een sociale situatie zal een jongere met een irreëel beeld van zichzelf niet sociaal vaardig handelen. Jongeren met problemen in de sociale omgang ontvangen waarschijnlijk minder positieve uitingen vanuit hun omgeving. Dit kan resulteren in een negatief zelfbeeld, wat een risicofactor is voor gedragsproblemen (Elias & van Nieuwenhuijzen, 2001). Een ander mogelijk gevolg van een irreëel zelfbeeld is overschatting van de eigen mogelijkheden. Er is een continu leerproces nodig om hen vertrouwd te laten worden met reële

toekomstmogelijkheden. Dit is belangrijk voor de ontwikkeling van het zelfvertrouwen van de jongere (Spierenburg & Hagen, 2008). Hoe de emotionele problematiek en de gedragsproblemen tot ontwikkeling komen en zich op latere leeftijd uiten, lijkt onder andere een samenwerking te zijn van temperament en persoonlijkheid. Uit onderzoek blijkt bijvoorbeeld dat kinderen met gedragsproblemen in combinatie met een angststoornis minder agressief en minder volhardend zijn in antisociaal gedrag. Diverse longitudinale onderzoeken tonen aan dat de persoonlijkheid in de adolescentie 50% voorspelt van de variatie in de volwassen persoonlijkheid en 50% van de variatie onstabiel of niet goed gemeten is. Aan deze (in)stabiliteit lijken drie factoren bij te dragen: temperament, toevallige gebeurtenissen en persoon en omgevingsinteracties (Hessels, van Aken, & Orobio de Castro, 2008).

Een LVB in combinatie met emotionele en gedragsproblemen heeft ingrijpende en nadelige gevolgen voor de persoon in kwestie en anderen (Didden, 2006; Reiss, 2001). Participatie in onderwijs, werk en samenleving en participatie op sociaal vlak wordt belemmerd (Reiss, 2001). Vaak wordt de jongere in een OBC geplaatst en komt mede daardoor in een sociaal isolement terecht (Didden, 2006). Hun sociaal netwerk bestaat gemiddeld uit slechts twee personen. Deze personen zijn meestal een begeleider (83%), een familielid (72%) of een medebewoner (30%). Begeleiders en familieleden vormen de belangrijkste bron van informatie en praktische en emotionele ondersteuning. Het onderhouden van wederkerige vriendschappen komt bij jongeren met een LVB in een residentiële instelling zelden voor (Robertson et al., 2001). Wanneer de jongere wordt ontslagen uit de OBC zijn woonmogelijkheden vaak beperkt (Didden, 2006; Geus & van Genneep, 2004). De woonmogelijkheden zijn afhankelijk van de mogelijkheden van de jongere en ernst van de problematiek. Een aantal van hen gaat terug naar huis. Anderen gaan naar een vorm van beschermd wonen of zelfstandig wonen met ambulante begeleiding (Spierenburg & Hagen, 2008).

Een mogelijk belangrijke factor van invloed op het toekomstperspectief van jongeren met een LVB is zelfbepaling. Wehmeyer en Schwartz (1997) stellen in hun onderzoek dat er sprake is van zelfbepaling wanneer er bij gedrag of een gebeurtenis vier kenmerken waarneembaar zijn: de persoon gedraagt zich zelfstandig, het gedrag is zelfgereguleerd, de persoon start een gebeurtenis of reageert hierop op psychologisch evenwichtige wijze en de persoon is zelfbewust. De jongeren met een LVB met een hoge

mate van zelfbepaling deden het beter dan hun leeftijdgenoten met LVB en een lage mate van zelfbepaling, één jaar na het verlaten van school. De jongeren met een LVB met een hoge mate van zelfbepaling hadden over het algemeen vaker geuit zelfstandig te willen wonen, een spaarrekening of een lopende rekening te hebben en een betaalde baan te hebben (Wehmeyer & Schwartz, 1997). In een vervolgonderzoek drie jaar na het verlaten van school werden de eerdere resultaten bevestigd. De jongeren met een LVB met een hoge mate van zelfbepaling waren meer zelfredzaam op de gebieden wonen, werken en algemeen dagelijkse vaardigheden in vergelijking met de jongeren met een LVB en een lage mate van zelfbepaling (Wehmeyer & Palmer, 2003).

Een andere mogelijke factor van invloed op het toekomstperspectief van jongeren met een LVB is het idee van de *self-fulfilling prophecy*. Uit onderzoek blijkt dat mensen de neiging hebben zich te conformeren aan de verwachting van anderen. De toekomstverwachting van de jongere beïnvloedt zijn/haar omgeving zoals de toekomstverwachting van diens omgeving de jongere beïnvloedt. Deze wisselwerking vergroot de kans op realisatie van het negatieve of juist positieve denken over de toekomst (Biesanz, Neuberg, Smith, Asher, & Judice, 2001; Rosenthal, 1994; Wilkinson, 2005).

Jongeren met een LVB gaan een onzekere toekomst tegemoet vanwege een algemeen gebrek aan aandacht voor hun behoeftes en vanwege de afwezigheid van een consequent samenhangend beleid om in hun behoeftes te voorzien. De factoren - mogelijk van invloed op het toekomstperspectief van jongeren met een LVB - zijn uiteenlopend en complex. In werkelijkheid staan deze met elkaar in verbinding en variëren ze over de levensspanne van mensen met een LVB. Zelfstandigheid, zelfbepaling, adequaat op de behoefte afgestemde ondersteuning en zelfontwikkeling zijn belangrijke sleutelconcepten voor mensen met een LVB (Tymchuk, Luckasson, & Lakin, 2001).

Ondersteuning bij het formuleren van een toekomstperspectief; het photo-elicitation interview

Het onderhavige onderzoek heeft een verkennend karakter. Kwantitatief onderzoek zou weinig nieuwe informatie opleveren en zou in beginsel te sturend zijn. Bij onderzoek naar toekomstverwachtingen waarbij jongeren zelf fungeren als informant lijkt kwalitatief

onderzoek met als meetinstrument een kwalitatief interview zeer geschikt. Een kwalitatief interview is een verbaal interview gericht op informatievergaring waarbij de interviewer slechts de structuur van het interview bewaakt en de inhoud overlaat aan de respondent. Zo ontstaat een diepgaand gesprek waaruit veel informatie over de beleavingswereld van de respondent kan worden verkregen (Evers & de Boer, 2007a). Verbale interviews zijn echter problematisch voor kinderen (Cappello, 2005; Clark, 1999). Een aantal problemen dat zich voordoet bij het verbaal interviewen van kinderen zijn: de beperkte taalvaardigheid en cognitieve ontwikkeling, de vraag en antwoord situatie en het machtsverschil tussen de oudere interviewer en het kind (Clark, 1999). Deze problemen gelden naast kinderen met een LVB ook voor jongeren met een LVB omdat zij qua ontwikkelingsleeftijd vergelijkbaar zijn met kinderen zonder een LVB met de kalenderleeftijd van 6-12 jaar (Kraijer & Plas, 2006).

Het *photo-elicitation* interview lijkt een methode die erg passend en succesvol kan zijn wanneer jongeren met een LVB het onderwerp van onderzoek zijn (Cappello, 2005; Clark, 1999; Clark-Ibáñez, 2004). Een *photo-elicitation* interview wordt, tot nu toe, voornamelijk gebruikt in etnografisch en sociologisch onderzoek (Harper, 1997). De antropoloog Collier (1957) is één van de eersten die bruikbaarheid van foto's in onderzoek heeft onderzocht. Hij heeft, onder andere, onderzoek gedaan door foto's te maken van de werkomgeving van een boerenechtpaar, aan de hand waarvan hij hen interviewde. Om zijn gegevens te controleren heeft hij een ander boerenechtpaar uit dezelfde omgeving puur verbaal geïnterviewd. Collier concludeerde dat foto's bruikbaar zijn als instrument bij het interview. De informatie uit het *photo-elicitation* interview verschilt, in positieve zin, zowel kwantitatief als kwalitatief van de informatie uit het puur verbale interview.

Een voorbeeld van recent *photo-elicitation* onderzoek waarbij jongeren hebben deelgenomen is dat van Dennis, Gaulocher, Carpiano en Brown (2009). Door het onderzoek is inzicht verkregen in de participatie van jongeren in hun woonomgeving en de invloed die dit op hen heeft, door de jongeren foto's te laten maken en de jongeren op een satellietfoto plekken te laten markeren.

Folkestad (2000) heeft de bruikbaarheid onderzocht van *photo-elicitation* interview met mensen met een matig tot een ernstige verstandelijke beperking. Het onderzoek bestond uit twee delen. In het eerste deel werden door de onderzoeker

gemaakte foto's, met als onderwerp het dagelijks leven van de respondent, aan de respondent voorgelegd. De foto's zijn gemaakt en gebruikt als uitnodiging tot gesprek. In het tweede deel maakten de respondenten, met ondersteuning, zelf de foto's met het onderwerp hun dagelijks leven. Folkestad concludeert dat photo-elicitation interview een bruikbare methode is bij onderzoek naar mensen met een matige tot ernstige verstandelijke beperking. Foto's zorgen voor een duidelijke, tastbare en directe stimulus waardoor persoonlijke en intieme aspecten van het leven van de respondent makkelijker besproken kunnen worden die anders verborgen zouden zijn gebleven (Cappello, 2005; Clark, 1999; Clark-Ibáñez, 2004; Folkestad, 2000).

DOEL VAN HET ONDERZOEK

De vraag die in dit onderzoek centraal staat is: 'hoe denken 16 en 17 jarige jongeren met een LVB, verblijvend in een OBC, over hun toekomst?' Om antwoord te krijgen op deze vraag zijn jongeren geïnterviewd met gebruikmaking van foto's die de jongeren zelf gemaakt hebben. Naar aanleiding van informatie uit de voorgaande literatuurstudie is de verwachting dat in de antwoorden van de jongeren de volgende thema's zullen doorklinken: wonen, zelfstandigheid, emotionele problematiek en gedragsproblemen, werk- en trainingsmogelijkheden, zelfbeeld, sociaal netwerk, zelfbepaling, op eigen behoefte afgestemde ondersteuning, zelfontwikkeling en de invloed van verwachtingen van de jongere zelf en anderen.

SETTING EN RESPONDENTEN

De groep respondenten bestaat uit tien jongeren met een LVB. Ze hebben een kalenderleeftijd van 16 en 17 jaar en verblijven residentieel in een OBC in Nederland. De leeftijdsperiode 16 en 17 jaar is gekozen omdat in deze leeftijdsperiode al keuzes zijn gemaakt of gemaakt moeten worden over de toekomst. Er is naar hun toekomstbeeld vanaf hun 18^e levensjaar gevraagd, omdat de jongere op deze leeftijd voor de wet meerderjarig wordt (van der Linden, Ten Siethoff, & Zeijlstra-Rijpstra, 2005). Voor de jongere betekent dit dat er kort daarna een aantal veranderingen gaan plaatsvinden zoals de overgang van school naar werk, wisseling van hulpverleningsinstantie, kiesrecht, verandering van woonsituatie etc.

Voor het betrekken van jongeren woonachting in een OBC is gekozen omdat deze instelling zich specifiek richt op het kind en de jongere met een LVB in combinatie met emotionele problematiek en gedragsproblemen. In het OBC waar het onderzoek is uitgevoerd waren ten tijde van de dataverzameling 234 jongeren intramuraal opgenomen. Hiervan hadden 47 jongeren (33 jongens en 14 meisjes) de kalenderleeftijd 16 of 17 jaar. Uit deze 47 jongeren is een aselechte steekproef van twaalf jongens en acht meisjes getrokken. Deze jongeren zijn, op volgorde van trekking, benaderd voor deelname totdat er zich zes jongens en vier meisjes hadden opgegeven. Er is rekening gehouden met de sekse van de jongeren om zo een juiste afspiegeling van de populatie jongeren met een LVB in instellingen in Nederland te krijgen. Een indicatie van het percentage jongens in LVB instellingen in Nederland is 64% (Loeffen, 2007). Het enige uitsluitingcriterium was een acute psychose tijdens de periode van deelname.

De periode dat de tien deelnemende jongeren in de instelling verbleven varieerde van zeven maanden tot elf jaar. Vijf jongeren hadden de kalenderleeftijd van 16 jaar en vijf jongeren hadden de kalenderleeftijd 17 jaar. Drie van de deelnemende jongeren hadden een IQ-score van 50, 51 en 52 waarmee ze volgens de WISC-III classificatie de ondergrens van de categorie licht verstandelijk beperkt scoorden. Met IQ-scores van 71, 82, 84 en 89 scoorden vier jongeren aan de bovengrens van licht verstandelijk beperkt oftewel in de categorie zwakbegaafd. Deze vier jongeren hadden een disharmonisch profiel dat werd gekenmerkt door een relatief lage score in de verwerkingssnelheid van informatie en daarnaast een discrepantie tussen de VIQ en de PIQ of een intern disharmonisch profiel. Dit disharmonische intelligentieniveau gecombineerd met een beperkt sociaal aanpassingsvermogen en een behoefte aan ondersteuning maakt dat de jongeren licht verstandelijk beperkt geïndiceerd zijn. De drie overige jongeren hadden IQ-scores van 55, 67 en 68.

Negen van de tien jongeren hadden naast de licht verstandelijke beperking ook een stoornis in sociale contactname. Bij vier jongens was PDD-NOS gediagnosticeerd en bij een meisje was een subtype van PDD-NOS; MCDD. Een jongen en drie meisjes waren gediagnosticeerd met een reactieve hechtingsstoornis. In zeven gevallen was er sprake van comorbiditeit. Twee jongens met een diagnose PDD-NOS waren ook gediagnosticeerd met ADHD. Een jongen met PDD-NOS was ook gediagnosticeerd met een angststoornis NAO. Twee meisjes waren gediagnosticeerd met een reactieve

hechtingsstoornis en lieten tevens een persoonlijkheidsstoornis in ontwikkeling zien. Daarnaast had een meisje met een hechtingsstoornis het VCF-syndroom en een jongen met een hechtingsstoornis een gestoorde handfunctie. De jongen zonder stoornis in de sociale contact name was gediagnosticeerd met een chronische PTST, angststoornis NAO en psychotische episodes. Tot slot was het opvallend dat bij zeven van de tien jongeren zich problemen in de primaire steungroep voordeden, bijvoorbeeld psychiatrische problematiek van de ouders.

Voordat de jongeren werden benaderd voor deelname heeft de onderzoeker de behandelaar, persoonlijk begeleider en/of groepshoofd van de jongeren geïnformeerd over het onderzoek, om de methode zo goed mogelijk op de jongere en de woonsituatie van de jongere af te kunnen stemmen. Voor de methode is het belangrijk dat deze op een juiste -zoals in de opzet omschreven wijze- gedragen wordt door het systeem van de jongere. Door het systeem van de jongere transparantie omtrent het cameragebruik en de opdracht te bieden krijgt de jongere ook daadwerkelijk de vrijheid om de opdracht zonder inhoudelijke sturing uit te voeren.

Na dit overleg volgde er een kort kennismakingsgesprek met de jongere waarin de onderzoeker zichzelf en het onderzoek introduceerde. Als de jongere geïnteresseerd was volgde er een sollicitatiegesprek. Tijdens dit gesprek werd de jongere uitgelegd waar het onderzoek over ging, wat de rol was van de jongeren, wat er van hen verwacht werd, welke tijdsinvestering het de jongere ging kosten, wat het de jongere zou opleveren en wat er met de gegevens ging gebeuren. Deelname aan het onderzoek leverde de jongere in ieder geval foto's en tien euro op. De jongere mocht de foto's die hij of zij gemaakt had houden. De foto's die gebruikt werden bij het interview werden dubbel afgedrukt waarvan de jongere één exemplaar kreeg. De foto's die niet werden gebruikt bij het interview en dus niet werden afgedrukt mocht de jongere houden wanneer hij of zijn dit wilde. De foto's werden dan voor de jongere op een cd-rom gebrand. Hierover werden tijdens het sollicitatiegesprek met jongere afspraken gemaakt en deze zijn opgenomen in het contract. Met de jongere werd vervolgens besproken wat deelname aan het onderzoek de jongere verder zou kunnen opleveren. Hem of haar werd verteld dat dit bij aanvang van het onderzoek onduidelijk was. Met de directie van de instelling was afgesproken dat aan de hand van de resultaten uit het onderzoek aan de instelling een advies gegeven zou worden, maar dat het aan de instelling was wat zij met deze resultaten zouden doen.

Daarnaast diende het onderzoek als afstudeerproject voor de onderzoeker en worden de resultaten mogelijk gepubliceerd in wetenschappelijke tijdschriften. Bij de presentatie van de onderzoeksresultaten heeft de onderzoeker de anonimiteit van de deelnemende jongeren gewaarborgd door integer met informatie om te gaan en resultaten te anonimiseren. Voor de weergave van citaten en/of andere gegevens van de jongere is zorgvuldig afgewogen of deze de identiteit van de jongere weg kon geven. In zulke gevallen zijn de gegevens niet weergegeven.

Een mogelijk voordeel van deelname aan het onderzoek voor de jongeren zou een bewustwording kunnen zijn van eigen wensen en verwachtingen over de toekomst.

Tevens zou deelname aan het onderzoek kunnen leiden tot verdere of diepgaandere gesprekken tussen de jongere en ouders/wettelijk vertegenwoordiger, persoonlijk begeleiders en gedragswetenschappers over de toekomst van de jongere waar de behandel- of begeleidingsstrategieën op afgestemd zou kunnen worden. Wanneer de jongere na deze uitleg in het sollicitatiegesprek nog steeds gemotiveerd was voor deelname ondertekende hij of zij een contract. In het contract is de tijdens het sollicitatiegesprek besproken informatie uiteengezet.

DATA

Het in dit onderzoek verzamelde materiaal bestond uit foto's, interviews, dossieranalyses en observatiebeschrijvingen. De onderzoeksdata waren de transcripties van interviews, veldnotities en honderden foto's. Tijdens alle fases van het onderzoek werden in een logboek observatiegegevens, opvallendheden en een beschrijving van het onderzoeksproces bijgehouden. De informatie uit het logboek werd gebruikt als controle van het onderzoeksproces en de bevindingen. De informatie uit de dossiers is gebruikt om een beschrijving te geven over ontwikkelingskenmerken van de respondenten (IQ, eventuele geclassificeerde stoornis, gediagnosticeerde emotionele problematiek en gedragsproblemen en korte anamnese). Al het verzamelde materiaal is vertrouwelijk behandeld en persoonlijke gegevens zijn geanonimiseerd.

De interviews werden opgenomen met een digitale *voicerecorder*, *voicetracer* 600 van Phillips, waarna de opnames door de onderzoeker zijn getranscribeerd. Alleen deze transcripties van de interviews zijn meegenomen in de analyse en geanalyseerd met behulp van het dataverwerkingsprogramma Atlas.ti. Deze software stelt de onderzoeker

in staat om gegevens uit interviews te structureren naar labels en thema's. Een voordeel van Atlas.ti is dat bij het coderen woorden niet makkelijk uit hun tekstverband worden gehaald. Resultaten kunnen worden weergegeven in een figuur waarin onderlinge verbanden zichtbaar zijn.

In dit onderzoek zijn foto's gebruikt als elicitatiemiddel. Foto's zijn geen exacte representatie van de werkelijkheid. Foto's zijn gemaakt door mensen en mensen kunnen verschillend naar de betekenis van foto's kijken door onderlinge verschillen van context en perspectief (Boeije, 2009).

De data zijn geanalyseerd volgens de begrippen 'open coderen', 'axiaal coderen' en 'selectief coderen' op aanraden van Boeije en uitgevoerd zoals beschreven in Boeije (2005). Er is gekozen voor drie ronden van dataverzameling, om de validiteit en de betrouwbaarheid te vergroten. De eerste ronde data van dataverzameling omvat de eerste vier interviews en tweede ronde van dataverzameling omvat de volgende vijf interviews. In de derde ronde werd het laatste interview ingevoerd dat gold als controle. Na iedere ronde van dataverzameling vond er een voorlopige analyse plaats en werden voorlopige resultaten weergegeven in een visuele afbeelding en een codeboom. In de derde ronde van dataverzameling ontstonden geen nieuwe codefamilies, wel werden codes gespecificeerd. Hieruit kon worden geconcludeerd dat de relevante codes gevonden waren. De afbeelding tot stand gekomen na de derde ronde van dataverzameling is toegevoegd als bijlage.

Om de interbeoordelaarbetrouwbaarheid te vergroten zijn de fragmenten die hoorden bij de voorlopige resultaten beoordeeld door een humanist bekend met Atlas.ti. Het resultaat van deze beoordeling was inkorting van de fragmenten, waardoor de informatie kernachtiger en overzichtelijker werd. Daarnaast werden de codes meer gestructureerd en werden twijfelgevallen en interpretaties besproken. De overeenstemming van de beoordelaars, gecorrigeerd op toeval, is goed te noemen (Cohen's kappa 0.73). Een kanttekening hierbij is dat de transcripten zijn beoordeeld per fragment maar zonder code. Wanneer de transcripten zonder fragment en code zouden zijn beoordeeld zou dit mogelijk een lagere overeenstemming van de beoordelaars tot gevolg hebben gehad. Verder wordt de interne betrouwbaarheid gewaarborgd doordat het onderzoek op een consistente en consequente manier is georganiseerd. De onderzoeksopzet is gedetailleerd beschreven en weergegeven in de paragraaf 'Het *photo-*

elicitation interview'. Afwijkingen van de onderzoeksopzet zijn weergegeven in de paragraaf 'Het *photo-elicitation* interview proces'. Ten bate van de interne validiteit, die de deugdelijkheid van de onderzoeksopzet en analyses waarborgt (Evers & de Boer, 2007b), zijn tijdens het uitvoeren van de analyses memo's gemaakt over opvallendheden, probleemgevallen of twijfelpunten. Deze zijn terug te vinden in het dataverwerkingsprogramma en voorzien van een tijdstempel. De codes en bijbehorende definities zijn met een theoretische sensitiviteit tot stand gekomen. Er is dicht bij de woordkeuze van de respondent gebleven, waarbij vooral gelet is op de betekenis van het fragment. Hierbij zijn *sensitizing concepts* uit de literatuurstudie, zoals zelfbeeld, zelfstandigheid en zelfontwikkeling meegenomen (Boeije, 2005).

Externe betrouwbaarheid is gewaarborgd door het aanleggen van een logboek. Hierin zijn de onderzoeksopzet, het verloop van het onderzoeksproces, de analyse (memo's, codes, definities) en voorlopige resultaten opgenomen. Feitelijke herhaalbaarheid is niet realiseerbaar, omdat de onderzoekssituatie te veranderlijk is (Maso & Smaling, 1998). Dit geldt zeker voor deze diverse doelgroep en de verschillen in omgeving. Door de expliciet beschreven gemaakte stappen is het onderzoek virtueel herhaalbaar wat volgens volgens Maso & Smaling (1998) realistischer is om als norm te stellen.

HET PHOTO-ELICITATION INTERVIEW

Voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van een digitaal fototoestel; de Samsung S760. Een 16 jarige jongen uit de doelgroep die niet heeft deelgenomen aan het onderzoek, heeft meegeholpen bij het uitzoeken van de camera. Hij vond de Samsung S760, een relatief simpel toestel met een aantal duidelijk knoppen, het meest gebruiksvriendelijk. Voor het onderzoek zijn zes camera's en zes SD-kaarten aangeschaft. De SD-kaarten hebben een opslagruimte van 2 GB per stuk, wat betekende dat de jongeren maximaal 999 foto's konden opslaan.

Na het sollicitatiegesprek is een afspraak met iedere jongere gemaakt om te oefenen met de digitale camera en de opdracht. Tijdens dit oefenen zijn de jongeren op gang geholpen door eerst een paar foto's samen met de onderzoeker te maken waarbij de jongeren gestimuleerd werden om zelf onderwerpen voor de oefenfoto's te bedenken. De instructies voor de jongeren zijn bewust zo open mogelijk gelaten om sturing van de

onderwerpen te voorkomen. Bij elicitatietechnieken bestaat het gevaar zowel van sturing door de selectie van stimuli als door de introductie van stimuli (Evers & de Boer, 2007c). Bij de instructie is benadrukt dat de jongeren *alles* waarvan zij dachten dat belangrijk voor hen zou gaan worden vanaf hun 18^e levensjaar op de foto mochten zetten. Ook mochten ze zoveel foto's maken als ze wilden. Wanneer ze ergens geen foto van konden maken mochten ze ook een plaatje op de foto zetten (bijvoorbeeld van internet of uit een tijdschrift). Door zo min mogelijk beperkingen op te leggen en zo min mogelijk te sturen is geprobeerd te bereiken dat de jongeren zoveel mogelijk hun eigen gang zouden gaan. Wanneer de jongeren foto's wilden maken van andere personen (bijvoorbeeld kinderen, jongeren en medewerkers van de instelling) kregen ze de dringende instructie dat ze deze eerst om toestemming moesten vragen. De jongeren is met klem verzocht de foto's individueel te nemen, zonder overleg met andere jongeren. Overleg met andere respondenten, of groepsgenoten, kan er namelijk voor zorgen dat er samen wordt afgestemd waar wel en niet een foto van gemaakt moet worden. Hierdoor wordt het individuele perspectief van de jongere beïnvloed (Royers & de Ree, 2003). Volledige controle heeft de onderzoeker hierop niet kunnen uitoefenen. Door de woonsituatie van de jongeren in de instelling, met tientallen andere jongeren, is het echter irreëel om te verwachten dat alle foto's daadwerkelijk individueel genomen zijn. De groepsbegeleiding werden geïnstrueerd om de deelnemende jongeren te stimuleren foto's te maken door hen aan de fotocamera te helpen herinneren. Maar geen inhoudelijke sturing te geven om er voor te zorgen dat de jongeren de foto's zo veel mogelijk individueel namen.

De jongeren hebben in een periode van drie weken de foto's gemaakt. Nadat de jongeren drie weken lang foto's hadden gemaakt heeft de onderzoeker met iedere jongere een afspraak gemaakt om de foto's te selecteren waarover hij of zij wilde vertellen tijdens het *photo-elicitation* interview. De foto's zijn geselecteerd, door de foto's op een computerscherm te tonen en de jongere alle foto's in twee groepen (de groep: 'ja, gebruiken voor interview' en de groep: 'nee, niet gebruiken voor het interview') te laten verdelen. Vervolgens heeft de jongere, na een pauze, de selectie nog een keer doorgelopen om te kijken of de jongere de selectie juist vond. Tijdens dit proces heeft de onderzoeker naast de jongere achter de computer gezeten en ondersteuning geboden wanneer dit nodig bleek. De jongere mocht maximaal 50 foto's selecteren voor het

interview. Hierdoor werd het aantal foto's in het interview beperkt tot een te overzien aantal en werd de jongere uitgedaagd de foto's kritisch te beoordelen.

Door de jongeren zelf een selectie te laten maken is ook geprobeerd om de eventuele eerdere beïnvloeding door anderen zoals respondenten en groepsgenoten te beperken.

Het interview, dat na het selectieproces volgde, had een 'open' opzet: de jongere bepaalde de volgorde waarin de foto's werden besproken en de onderzoeker werkte niet met een vastgestelde vragenlijst. Dit heeft tot doel gehad de jongeren uit te dagen de leiding te nemen in het gesprek. Om te voorkomen dat het interview vast zou lopen is, in navolging van Cappello (2005) en Moonen (2006), een handleiding opgesteld, waarin mogelijke vragen zijn opgenomen die tijdens momenten waarop het interview stopt bij de foto's gesteld konden worden. Voorbeeldvragen zijn: "Waarom heb je deze foto gemaakt?" "Kun je beschrijven wat er op de foto staat?" "Welke titel zou je de foto geven?" "Wat heb je op de foto willen zetten?" "Heb je op de foto kunnen zetten wat je wilde?" Het *photo-elicitation* interview vond plaats op een locatie die de voorkeur van de jongere had (slaapkamer of een andere rustige plek in de instelling). Door de jongeren te interviewen op een door hen gekozen vertrouwde plek ontstond er een veilige sfeer waarin openlijk gepraat kon worden (Epstein, Stevens, McKeever, & Baruchel, 2006).

Door de 'open' opzet van het gehele onderzoeksproces werden veel keuzes bij de respondenten neergelegd waardoor hun individuele visie de nadruk kreeg. Daarnaast draagt *photo-elicitation* er toe bij dat bestaande machtsverhouding tussen onderzoeker en respondent meer gelijkwaardig wordt; door over hun eigen foto's te praten kregen jongeren de controle en de autoriteit (Clark, 1999; Clark-Ibáñez, 2004).

De resultaten van dit onderzoek zijn op informele wijze gepresenteerd en besproken op de woongroepen. Ook geïnteresseerde jongeren die niet konden deelnemen aan het onderzoek konden de bijeenkomst bijwonen. Jongeren die hadden deelgenomen hadden recht op kennis over de resultaten van het onderzoek. Er is gekozen voor een mondelinge terugkoppeling omdat de jongeren moeite hebben met of nauwelijks kunnen lezen (Kröber & Zomerplaat, 2007). Bij het bespreken van de resultaten zijn geen voorbeelden gegeven van citaten van deelnemende jongeren om de anonimiteit van de deelnemende jongeren te waarborgen. De jongeren reageerden positief op de terugkoppeling. Er werd ingestemd met de resultaten en jongeren die niet hadden

deelgenomen stelden respondenten vragen in het verlengde van het onderzoek, bijvoorbeeld wat de jongeren wilden in de toekomst.

HET *PHOTO-ELICITATION* INTERVIEWPROCES

In totaal zijn aselect 15 jongeren benadert waarvan vijf jongeren af vielen. Twee jongeren bleken een matige verstandelijke beperking te hebben, een jongere gaf zelf aan niet gemotiveerd te zijn voor het onderzoek en een wettelijk vertegenwoordiger, de moeder, van een jongere was het niet eens met deelname en kon haar reden hiervoor beargumenteren. Een jongere was gemotiveerd voor deelname maar had een te opstandige houding waardoor hij niet kon deelnemen. Hij was het niet eens met het feit dat zijn persoonlijk begeleider ingelicht werd over zijn deelname aan het onderzoek. Van een jongere gaf de wettelijk vertegenwoordiger, de moeder, geen toestemming maar kon dit niet goed beargumenteren. Haar reactie kwam te laat waardoor het kennismakingsgesprek met de jongere reeds had plaatsgevonden. De jongere was zeer enthousiast over deelname. De persoonlijk begeleider heeft de moeder opgebeld en het onderzoek mondeling toegelicht waarna de onderzoeker de anonimiteit van de deelnemer verzekerde. Hierna ging de wettelijk vertegenwoordiger akkoord.

Na het kennismakingsgesprek kregen de jongeren een week bedenktijd en waarin ze met de persoonlijk begeleider het contract doornamen. Dit contact over het contract betekende enerzijds dat de persoonlijk begeleider goed op de hoogte was van het onderzoek en was anderzijds een herhaling voor de jongere zodat deze een weloverwogen keuze kon maken. De tien jongeren die uiteindelijk deelnamen aan het onderzoek waren allen gemotiveerd.

Alle tien de jongeren konden met de camera overweg. Hoewel de ene jongere meer uitleg nodig had dan de andere konden alle jongeren na een half uur foto's maken. Ook de opdracht werd door iedere jongere begrepen. De ene jongere had hierbij direct ideeën en stelde vragen als: 'mag ik dan ook een foto maken van mijn school?' of 'mag ik de camera meenemen van het terrein af?' De andere jongere had meer tijd en herhaling nodig had om ideeën te vormen. Met jongere G heeft de onderzoeker samen met de groepsbegeleiding na een week contact gehad omdat de jongere aangaf niet goed te weten hoe ze de opdracht uit moest voeren en hierdoor spanning kreeg. Tijdens dit contact moment heeft de onderzoeker suggestie voor foto's gegeven die niet voor de uiteindelijke

opdracht van toepassing waren om zo min mogelijk sturing te geven maar wel de opdracht te concretiseren. De jongere pakte dit goed op en benoemde zelf dat ze metaforen moest gaan gebruiken.

Negen van de tien jongeren hebben de foto's zelfstandig gemaakt, met meer of minder begeleiding. Gedurende de drie weken dat de jongere foto's maakte is er elke week een *face-to-face* contact moment met de onderzoeker geweest. Deze contactmomenten stimuleerden de jongeren aan de opdracht te denken en foto's te maken. *Face-to-face* is meer geschikt dan email of telefonisch contact omdat de onderzoeker aanwezig is op de groep wat goed is voor de vertrouwensband met de respondent en het levend houden van het onderzoek onder zowel de groepsbegeleiding als de deelnemers. Tevens biedt het de onderzoeker de mogelijkheid om het verloop van het onderzoek te bewaken. De omstandigheden op de groep en de mate van zelfstandigheid van de jongeren variëren. Wanneer omstandigheden in de instelling, bijvoorbeeld personeelstekort, het niet toestond dat minder zelfstandige jongeren steun kregen bij het uitvoeren van de opdracht kon de onderzoeker ingrijpen. Een voorbeeld hiervan is jongere E. De onderzoeker is met haar naar de kinderboerderij en haar school geweest en plaatjes over haar vervolgplek opgezocht omdat ze daar graag foto's van wilden maken en de groepsbegeleiding hiervoor geen tijd had. In andere gevallen bleken jongeren heel goed in staat zelf foto's te maken en dit ook buiten de instelling te doen. Vijf van de tien jongeren hebben zelfstandig foto's gemaakt buiten de instelling, bijvoorbeeld in Madame Tussauds in Amsterdam.

De jongeren mochten zelf uit de gemaakte foto's een selectie van maximaal 50 foto's maken voor het interview. Zes jongeren hadden foto's die ze niet wilden bespreken verwijderd. Vier andere jongeren maakten gebruik van de mogelijkheid om foto's die ze niet wilden bespreken, die ze dubbel hadden of niet mooi vonden, alsnog te verwijderen uit de selectie voor het interview. Het aantal foto's dat de jongeren selecteerden voor het interview varieerde van 5 tot 89, met een gemiddelde van 31. De onderzoeker heeft bij een deelnemer, jongere E, een selectie van 89 foto's toegestaan, omdat respondent relatief verbaal niet sterk was. Door een groter aantal foto's te gebruiken werd het interview voor E makkelijker en wist de onderzoeker toch voldoende informatie te verkrijgen. Deelnemer E had bijvoorbeeld tien verschillende foto's gemaakt van 'kaarsen

maken'. Doordat alle tien de foto's in het interview te gebruikt werden wist E het hele proces van kaarsen maken te beschrijven terwijl ze dit met één foto niet had gekund.

De tien interviews vonden plaats op een tijdstip waarvan de jongere zelf had aangegeven dat dit geschikt was (evenals de andere afspraken) en op dezelfde plek waar de onderzoeker en de jongere eerder met elkaar hadden gesproken en die de voorkeur had van de jongere. De jongeren hadden gekozen voor het kantoor van de groep, de woonkamer van de groep, de mediaruimte of de eigen de kamer van de jongere. Bij het begin van het interview werd de jongere uitgenodigd zelf de foto's klaar te leggen. Drie jongeren sorteerden de foto's op onderwerp en zeven jongeren legde de foto's neer in willekeurige volgorde. Een jongere sorteerde de foto's tijdens het gesprek als nog naar het onderwerp van gesprek. Jongere D legde de foto's in willekeurige volgorde met de afbeelding naar beneden. Tijdens het gesprek bleek dit niet te werken omdat je hierdoor geen logische overgangen kreeg. Het bleek onmogelijk om deze wijze logische overgangen te creëren in het gesprek waarna de onderzoeker heeft ingegrepen in het gesprek en de jongere de foto's heeft laten omdraaien.

De duur van de gesprekken varieerde van 15 minuten tot een uur en vijf minuten, waarbij het gemiddelde 35 minuten was. Negen van de tien interviews vonden in een zitting plaats; in het geval van jongere D moest het interview voortijdig worden afgebroken en de volgende dag worden voortgezet. Dit bleek een ongunstig invloed te hebben op de diepgang van het gesprek. In het tweede deel koste het D veel moeite en tijd om weer in het gesprek te komen. Bij negen van de tien respondenten zijn alle foto's besproken. Uitzondering hierop was jongere B die tijdens het gesprek spanning op bouwde, wanneer vragen persoonlijk werden en hij gevraagd werd te vertellen over dingen waar hij moeite mee had. Met nog twee foto's te gaan gaf hij aan genoeg verteld te hebben, wat de onderzoeker in acht heeft genomen.

Tijdens de interviews was het de jongeren vrij aan de hand van de foto's een gespreksonderwerp te kiezen. De onderzoeker nam leiding in het gesprek en heeft zo veel mogelijk informatie gewonnen en het gesprek gaande te houden door veel door te vragen zoals het herhalen van een vraag en herhalen van korte antwoorden van de respondent. Verder zijn open en gesloten vragen afgewisseld, is er samengevat in korte heldere zinnen, is een non verbale luisterhouding in acht te genomen en is verbale stimulatie geboden (Evers & de Boer, 2007d). Wanneer een jongere bepaalde zaken niet of niet

duidelijk aangaf bood de onderzoeker verschillende opties, bijvoorbeeld ‘Zou je liever dit willen of dat?’

De problematiek, onder andere de reactieve hechtingsstoornis, van jongere C maakte het voor haar onmogelijk om de opdracht zonder begeleiding uit te voeren. De onderzoeker heeft daarom samen met de jongere de foto's gemaakt en regelmatig contact gehad met de jongere in het weekend of in de avond uren. De onderzoeker heeft ervoor gewaakt jongere C inhoudelijk niet te sturen maar heeft zich beperkt tot het aanbrengen van structuur. C wist aan de hand van vragen als: “wat wil je later, als je 18 bent?” en “hoe kan je dat dan op de foto zetten?” te benoemen wat ze wilde en creatieve oplossingen te bedenken voor het maken van de foto's. Zo tekende ze bijvoorbeeld haar gewenste woonsituatie. De interviewsituatie was voor C moeilijk. De onderzoeker heeft geprobeerd het interview zo laagdrempelig mogelijk te houden en structuur te bieden door leiding te nemen in het gesprek. Verder heeft de onderzoeker gebruik gemaakt van informatie afkomstig van C zelf, opgedaan tijdens het maken van de foto's om toch een zo volledig mogelijk beeld te krijgen.

Alle jongeren vonden het leuk om de foto's te maken. Negen jongeren gaven aan foto's te hebben gemaakt van wat ze wilden. Een jongere, jongere B, voelde zich geremd in zijn onderwerp keuze omdat hij zich schaamde om mensen te vragen voor foto's waardoor hij niet tevreden over zijn foto's was. De negen andere jongeren gaven aan op de foto te hebben gezet wat ze wilden. De jongeren gaven aan het leuk te hebben gevonden om te praten over de foto's maar dat ze het soms ook lastig en spannend vonden. Jongere J gaf bijvoorbeeld aan dat ze niet wist waar ze moest beginnen of wat ze moest doen maar achteraf viel het haar mee.

RESULTATEN

Resultaten algemeen

In de interviews is het toekomstbeeld van de jongeren aan bod gekomen. Dit toekomstbeeld is opgedeeld in enerzijds het ‘grotere plaatje’ en anderzijds verschillende thema's die hiermee samenhangen. Het ‘grote plaatje’ stond centraal en is opgedeeld in een gewenst en een nog in te vullen toekomstbeeld, beiden met betrekking tot de verre toekomst. Alle tien de jongeren lieten zien bezig te zijn met de vormgeving van het eigen leven. De onderwerpen die in de gesprekken naar voren kwamen zijn opgedeeld in

thema's, 13 in totaal (zie figuur 1). Alle jongeren deden uitspraken omtrent een 'gewenst toekomstbeeld'. Een aantal voorbeelden van citaten van jongeren over de verre toekomst zijn die van jongere D en jongere A.

Onderzoeker: *"Waarom wil je naar 1 (naam land)?"*

D: *"Nou omdat daar eigenlijk mijn 'roots' liggen."*

Onderzoeker: *"En wat wil je in 1 doen?"*

D: *"Eh .. Nou misschien daar wonen, een gezinnetje oprichten." (geslacht man, 17 jaar)*

Onderzoeker: *"Heb je ook een idee waar je wil wonen?"*

A: *"Eigen plek waar ik ben geboren. En eventueel als ik ouder ben en ik heb een vriendin en we zijn ouder geworden zou ik in 2 (plaatsnaam Nederland) willen wonen." "Eh .. 2 Ik heb daar. L, mijn nicht die woonde daar eerst (...) hele mooi stad. Dus ik ben wel benieuwd. Das als dat kan zou ik dat wel willen hoor!" (geslacht man, 17 jaar)*

Tevens gaven alle jongeren aan dat delen van het 'gewenst toekomstbeeld' nog in te vullen zijn. Voorbeelden van uitspraken betreffende het nog in te vullen toekomstbeeld zijn van de jongeren B en F.

B: *"Ik wil wel trouwen later .. en kinderen weet ik nog niet .. misschien wel, misschien niet."*

Onderzoeker: *"Waarom wel?"*

B: *"Omdat het me ook wel leuk lijkt enne ook wel lastig." (geslacht man, 16jaar)*

Onderzoeker: *"Later ga je ook een mooie textielstage doen, en wanneer is later?"*

F: *"1 september dit jaar nog."*

Onderzoeker: *1 september, en wat wil je later nog meer met textiel doen?"*

F: *"Nou misschien ga ik later wel wat anders doen .. ik ga eerst kijken of het wat is textiel." (geslacht man, 16 jaar)*

In het ‘gewenst toekomstbeeld’ wonen acht van de tien jongeren zelfstandig. Zes jongere gaven aan samen te willen wonen (met een relatie) waarvan vier met eigen kinderen. Één jongere, jongere C gaf hierbij direct aan dat dit een *gewenst* toekomstbeeld is en misschien niet realistisch.

Onderzoeker: *“En hoe zou je dan willen wonen?”*

C: *[C wijst naar foto met tekening van C, vriend en twee kinderen in een huis].*

“In gezin met twee kinderen. Als kan .. weet ik niet. Misschien kan dit wel [wijst naar foto van huis met begeleiding].” (geslacht vrouw, 17 jaar)

De vier jongeren die aangaven zelfstandig te willen wonen met een eigen gezin zagen in alleen wonen zonder begeleiding een belangrijke stap. Bijvoorbeeld jongere J.

Onderzoeker: *“Na de begeleid zelfstandig wonen of de gastouder gezin wil je dan weer op een soort groep of iets of wil je dan op jezelf wonen?”*

J: *“Het liefst op mezelf ... met een vriend of gewoon eerst denk ik gewoon eerst een paar jaar, twee jaar denk ik alleen. En dan gewoon met een vriend als ik er dan een heb.” (geslacht vrouw, 16 jaar)*

Jongere G zag een toekomst voor zich waarin zij zelfstandig woonde maar gaf aan dat een relatie en kinderen voor haar nog ver weg zijn: *“Het is gewoon nog een beetje een gat nog.” (geslacht vrouw, 17 jaar)*

Twee jongeren gaven aan begeleid te willen blijven wonen. Jongere H gaf hierbij wel aan dat hij dacht dat zelfstandig wonen niet tot de mogelijkheden behoort.

Onderzoeker: *“Hoe zie je jezelf wonen later?”*

H: *“Sowieso op de groep.” “Dus niet echt alleen want dat zou ik nooit aan kunnen.”*

Onderzoeker: *“En wat zou je het liefst willen?”*

H: *“Het liefst? Met begeleiding eigenlijk ... wat ik hier ook een klein beetje heb maar dan met iets minder jongeren en met iets meer mijn leeftijd.” (geslacht man, 17 jaar)*

Vijf jongeren gaven aan het gewenst toekomstbeeld gerealiseerd te willen hebben in de leeftijd van 22 tot 30 jaar. Drie van de tien jongeren gaven een droombeeld weer; een voor de desbetreffende jongeren moeilijk te realiseren en vermoedelijk niet haalbaar 'gewenst toekomstbeeld'.

E: *"Vragen."*

Onderzoeker: *"Wat ga je hem vragen?"*

E: *"Of hij met me wil later."*

Onderzoeker: *"Wat wil?"*

E: *"Wonen."*

Onderzoeker: *"Als vriendje, of als vrienden?"*

E: *"Als vriendje [verlegen glimlach]." (geslacht vrouw, 16 jaar)*

Onderzoeker: *"Denk je dat je later ook nog een mentor hebt?"*

I: *"Eh .. nee. Weet ik niet. Volgens mij wordt dit mijn laatste groep." (geslacht man, 16 jaar)*

C: *"Later wil ik ze zoeken en leren kennen (...) en goeie vriendinnen .. ook in KUS zitten."*

Onderzoeker: *"Waarom wil je bij KUS zitten?"*

C: *"Omdat omdat omdat ze mooie liefdesliedjes zingen." (geslacht vrouw, 17 jaar)*



Figuur 1 Overzicht thema's toekomstbeleving

Resultaten per thema

Thema's die in ieder gesprek terugkeerden waren: 'zelfstandigheid', 'sociale contacten', 'wonen', 'wie ben ik', 'loopbaan/werk' en 'vrijtijdsbesteding'.

'Zelfstandigheid'

Zeven jongeren gaven aan ideeën te hebben over hoe zij (een grotere mate van) zelfstandigheid konden verkrijgen. Ze benoemden stappen die ze zouden moeten nemen voordat het zover kon zijn. Bijvoorbeeld jongere D:

Onderzoeker: *"En in die instelling (vervolginstelling) wil je niet blijven wonen?"*

D: *"Nee, ik wil wel op mijzelf wonen. Dat ik gewoon verschillende jaartje of twee of drie daar zit."*

Onderzoeker: *"En daarna?"*

D: *"Op mijzelf. Als ik op de instelling zit nog effe die dingen die ik moet leren om op mijzelf te gaan wonen zeg maar."*

Onderzoeker: *"Wat moet je nog leren, vind jij zelf?"*

D: *"Kamer opruimen, geldzaken regelen natuurlijk en hoe ik het later moet doen"*

als ik op mijzelf woon. En mijn financiën vooral. Want ik heb nogal een krater in mijn hand zeg maar.” (geslacht man, 17 jaar)

Drie jongere gaven aan meer vrijheid nodig te hebben om zelfstandiger te kunnen zijn.

A: “Ik heb het op (vervolginstelling) gelezen waar het voor staat. Het is leuk, het is mooi, je hebt er meer vrijheid, ze willen je vertrouwen op je gedrag .. en ja! Het lukt me wel. Laat me gaan! Ik kan zelfstandig zijn!” (geslacht man, 17 jaar)

Twee van deze drie jongeren, jongere A en jongere J, gaven aan een discrepantie te ervaren in zelfstandigheid tussen thuis of de groep.

A: “En ik ben nu 17 en ik mag eigenlijk nog helemaal niet zelfstandig naar het dorp! [verontwaardiging] en ik mag woensdag maar een uurtje. En als ik thuis ben kan ik voluit gewoon mijn eigen gang gaan.” (geslacht man, 17 jaar)

‘Sociale contacten’

Van de 13 thema’s werd het onderwerp vrienden, behorende bij het thema ‘sociale contacten’, het vaakst benoemd. De jongeren vertelden uitgebreid over vrienden en vriendschappen. Drie jongeren gaven een definitie van vriendschap waarin het concept wederkerigheid centraal staat.

Onderzoeker: *“Wat is vriendschap voor jou?”*

G: “uh .. na ik denk eerlijk zijn tegen elkaar en elkaar kunnen vertrouwen. En op moment dat de ander het moeilijk heeft dat je ook .. ja .. dat de ander naar je kan luisteren en de ander je kan helpen ... en dat je het ook gewoon gezellig met elkaar kan hebben.” (geslacht vrouw, 17 jaar)

Vijf jongeren gaven aan het belangrijk te vinden vriendschappen te onderhouden en hebben de wens dat wanneer zij verhuisd zijn of de ander verhuisd is contact te houden door middel van bellen, mailen en elkaar opzoeken.

‘Wie ben ik’

Binnen het thema ‘wie ben ik’ benoemden de jongeren verschillende onderwerpen zoals herinneringen, karaktereigenschappen en zelfbeeld. In het kader van zelfbeeld noemden jongeren aspecten met betrekking tot uiterlijke verschijning, inzicht in eigen mogelijkheden, onzekerheden over eigen kunnen en emotionele problematiek en gedragsproblemen. De jongeren gaven aan inzicht in eigen kunnen en mogelijkheden te hebben doordat de jongeren aspecten benoemden waar ze goed in zijn en moeite mee hebben, onzekerheden in eigen kunnen te hebben en de haalbaarheid bij wensen aangaven. Met vijf en respectievelijk vier jongeren noemden de respondenten aspecten die zij als positief ervaren ongeveer even vaak als aspecten waar zij moeite mee hebben. Wanneer de jongere aangaf ergens goed in te zijn betrof dit zes van de acht keer een op school gemaakt voorwerp. Verder benoemde jongere H een diploma dat hij behaald heeft en jongere A benoemde zelfstandig te kunnen zijn. De jongeren gaven vooral aan moeite te hebben met aspecten binnen de onderwerpen werk, kinderen en financiën.

Vijf jongeren spraken wensen uit over de toekomst en gaven de haalbaarheid hiervan aan. Zo vertelde jongere B over zijn wens om op een marineschip te werken, maar dan niet als marinier:

B: “Ik denk dat dat veel te zwaar voor mij is. Veel stress en .. ik denk dat ik dat echt niet aankan .. ik denk ook niet dat ik dat wil of eh .. ja lijkt me wel stoer om te kunnen maar .. ik denk ... ik wil het liever ook niet nee.” (geslacht man, 16 jaar)

In totaal gaven drie jongere blijk van onzekerheid over eigen kunnen. Bijvoorbeeld jongere H over autorijden:

H: “Mijn vader denkt dat het niet gaat lukken vanwege mijn autisme ook .. mijn vader denkt dat ik niet per se in een keer weet van .. remmen en gas remmen gas .. dat verschil of iedere keer eh .. mijn vader denkt dat het iedere keer fout gaat.”

Onderzoeker: *“Wat denk jezelf?”*

H: “Aan de ene kant denk ik dat mijn vader gelijk heeft maar aan de andere kant wil ik wel graag keertje proberen .. maar .. als ik het niet probeer .. dan mijn

vader als als er als het mis gaat heeft mijn vader weer gelijk dus .. daar zit ik een beetje na te denken van zou ik het wel of niet doen.” (geslacht man, 17 jaar)

Vijf jongeren vertelden over hun emotionele problematiek en gedragsproblemen, bijvoorbeeld over hoe ze daarmee omgaan.

G: “Ik denk dat ik voor mezelf ook een stuk structuur nodig heb (...) nou zeker later dat ik structuur nodig heb. Dus ook voor mezelf .. dat moet ik mezelf nog heel erg aanleren de laatste maanden .. dat ik gewoon bepaalde dingen bepaalde tijden dingen doe want anders gaat het niet goed .. word ik te chaotisch .. gaat het niet goed komen.” (geslacht vrouw, 17 jaar)

Naast verschillende aspecten van zelfbeeld noemden vier jongeren herinneringen en twee jongeren karaktereigenschappen binnen het thema ‘wie ben ik’.

‘Familie/thuis’

Zeven jongeren vertelden over het thema ‘familie/thuis’, Hierbij is het belangrijk te vermelden dat de overige drie jongeren niet of nauwelijks contact met hun familie hebben en geen ander ‘thuis’ hebben dan de instelling. Twee van de zeven jongeren gaven aan dat het contact met gezin niet altijd goed verloopt, maar spraken tegelijkertijd de hoop uit in de toekomst contact te houden of dit zelfs te verbeteren.

B: “Gaat het niet zo goed. Ik woon ook niet thuis .. ik heb veel ruzies enne .. en mijn moeder gaat het ook niet altijd even goed gaat .. mijn vader ook niet en mijn zus ook niet. Ik zou wel willen dat het weer beter gaat.” (geslacht man, 16 jaar)

D: “Nou ja ik doe gewoon hetzelfde wat ik nu doe, als ze tegen mij begint te schelden dan ga ik gewoon weg.”

Onderzoeker: “Hoeveel contact denk je dat je met je moeder hebt later?”

D: “Nou ik denk niet dat ik dan nog elke week naar haar toe ga (...) maar ik denk dat ik nog wel contact met haar heb .. dat wel.” (geslacht man, 17 jaar)

Één jongere gaf expliciet aan thuis te missen.

A: *“En als ik hier de foto's kijk over thuis. Wat mijn vader aan het doen is met klussen, katjes kijken, en hier hoe gezellig gepraat samen .. dan mis ik ze thuis gewoon heel erg.” (geslacht man, 17 jaar)*

‘Kennis en ervaring’

Een volgend thema dat de jongeren benoemden is ‘kennis en ervaring’. Acht jongeren gaven aan kennis en ervaring op te willen doen, onder andere voor het verkrijgen van een gewenste baan. Bijvoorbeeld jongere D, die encyclopedieën had gefotografeerd.

D: *“Ja want kennis is wel belangrijk want als je helemaal niets weet dan kun je ook niets beginnen.”*

Onderzoeker: *“Ja en wat heeft dat met jou met later te maken?”*

D: *“Nou ik wil later wel een goed werk .. en daarvoor wil ik wel een beetje kennis hebben.” (geslacht man, 17 jaar)*

Drie van deze acht jongeren gaven aan zich beperkt te voelen in hun ontwikkeling doordat ze niet genoeg mogelijkheden krijgen om te leren, door externe factoren.

J: *“Je mag maar heel weinig .. dus ... ja je wordt een beetje klein gehouden dus je mag niet zomaar naar de bioscoop niet alleen naar de bioscoop je mag niet uhm ... alles in overleg je kan niet zeggen van goh ik ga nu eens lekker ... naar het dorp ofzo .. nee dat moet je eerst overleggen.”*

“Of ook zelf koken ofzo dat deed ik wel maar heel weinig, zelf boodschappen doen en zo ja .. dat .. dat deed ik niet echt .. ja er zijn natuurlijk momenten dat je dat kan doen .. nee ja .. sommige dingen ja die kan je niet echt goed leren hier,”
(geslacht vrouw, 16 jaar)

‘Huidige instelling’

Binnen het thema ‘huidige instelling’ uitten vier jongeren kritiek op de huidige instelling. Een van deze vier jongeren, jongere J, noemde ook aspecten binnen de instelling die ze

positief ervaart, zoals gezelligheid op de woongroep en goede sfeer op school. De kritiek is voornamelijk gericht op de andere jongeren van de woongroep, of heeft te maken met het ervaren van weinig vrijheid en de vele regels. Jongere G gaf aan de huidige instelling te gaan missen als ze weg is en sprak daarbij de wens uit contact te houden met haar mentoren en af en toe op bezoek te gaan bij de huidige instelling. Acht jongeren noemden onderwerpen rondom het vertrek uit de instelling. Zes van deze acht jongeren gaven aan graag naar een vervolgplek te gaan. Vier jongeren gaven expliciet aan graag zo snel mogelijk naar een vervolgplek te gaan waar ze zo zelfstandig, zo ‘normaal’ mogelijk hopen te kunnen leven. Jongere G gaf aan na vertrek uit de huidige instelling, vlak nadat ze 18 is geworden, op zichzelf te gaan wonen en hoopt hierbij minimale begeleiding te ontvangen voor met name de financiën. De andere drie jongeren zagen een instelling als tussenstap.

‘Begeleiding’

Vier jongeren gaven, binnen het thema ‘begeleiding’, aan te verwachten later, voor een bepaalde periode of voor altijd, begeleiding nodig te hebben. Twee jongeren, jongere A en jongere D gaven aan begeleid te willen worden op een meer vriendschappelijke wijze of behandeld te willen worden als jong volwassenen, met andere woorden op een meer gelijkwaardigere manier.

Onderzoeker: *“Hoe zou jij willen dat de groepsbegeleiding later met jou omgaat?”*

D: *“Nou gewoon zoals ze ook hun vrienden behandelen.”*

Onderzoeker: *“Zoals vriendschap?”*

D: *“Ja, soort van. Niet dat als ze binnenkomen dat ik dan gelijk drie zoenen krijg ofzo hoor. Maar euh (...) gewoon dat ze aardig zijn.” (geslacht man, 17 jaar)*

Twee jongeren gaven aan het belangrijk te vinden dat de omgeving vertrouwen heeft in de jongere. Jongere A vertelde over zijn toekomstige instelling in vergelijking met zijn huidige instelling.

A: *“Ze willen graag van mij willen weten of ik meer kan .. maar laat me ook de*

kans geven of geef me ook een opdracht wat ik ook kan doen.

En niet van .. we moeten het in overleg doen .. want we weten niet zeker of je het kan. Dan heb je geen vertrouwen in mij.” (geslacht man, 17 jaar)

Verschillen in resultaten binnen de onderzoeksgroep

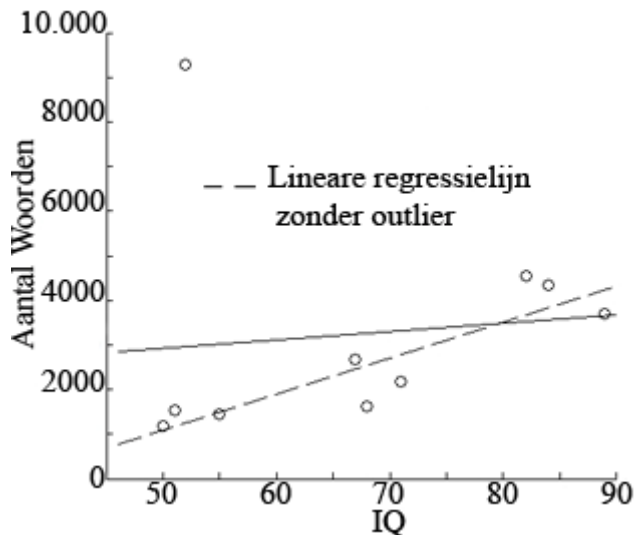
Door de diversiteit binnen en de beperkte omvang van de onderzoeksgroep zijn verschillen per opnameduur, leeftijd en emotionele problematiek en gedragsproblemen moeilijk weer te geven. Binnen de categorieën geslacht en IQ kwamen wel duidelijke verschillen naar voren.

Het onderwerp beroepskeuze maakt de verschillen tussen de geslachten inzichtelijk. Alle meisjes zouden het liefst een verzorgend beroep kiezen, met mensen of met dieren. Van de zes jongens was er slechts één die eventueel een verzorgende kant op wilde. De instelling biedt voortgezet speciaal onderwijs (VSO), welke is opgedeeld in twee stromingen, namelijk praktijkopleiding met de keuzetrajecten: ‘groen’, ‘koken’ of ‘industrie’ of richting dagbesteding waarbij gekozen kan worden uit vijf klassen waar met vijf verschillende materialen gewerkt wordt. Vier van de zes jongens noemden een richting die in het verlengde lag van wat de huidige VSO aan mogelijkheden bood. Slechts twee jongens wilden het liefst iets anders doen, zoals werken in een sportwinkel. Van de meisjes wilde niemand als eerste keus verder in de richting die door de VSO nu aan de jongere werd aangeboden.

Een ander verschil tussen de geslachten is dat drie meisjes en drie jongens zich in de verre toekomst het liefst zelfstandig wonend zien met een relatie, waarvan twee jongens en twee meisjes daar ook nog kinderen bij zagen. Het relatieve verschil tussen de geslachten met betrekking tot het ‘gewenst toekomstbeeld’ is klein en berust daardoor mogelijk op toeval.

Er is gekeken of er een samenhang bestaat tussen de hoogte van IQ-scores en de frequentie woordgebruik omdat de onderzoeker duidelijke verschillen in frequentie woordgebruik opmerkte. De jongeren die aan de ondergrens (De ondergrens voor LVB volgens de WISC-III, TIQ50-55) scoorden gebruikten gemiddeld evenveel woorden als de jongeren aan de bovengrens (De bovengrens voor LVB volgens de WISC-III, TIQ70->). Hoewel statistisch juist geeft dit resultaat geen accuraat beeld van de werkelijkheid. Jongere A vormde met een IQ-score aan de ondergrens en het gebruik van het hoogste

aantal (9278) woorden een uitzondering. Wanneer jongere A niet meegenomen wordt in de berekening, gebruiken jongeren met een IQ-score boven de 70 met 3694 tegenover 1456 gemiddeld meer dan het dubbele aantal woorden van jongeren met een IQ-score tussen de 50 en 70.



Figuur 2 Scatterplot relatie IQ-scores en hoeveelheid woordgebruik

Er lijkt een relatie te bestaan tussen IQ-scores en hoeveelheid woordgebruik. Door de geringe omvang van de onderzoeksgroep kunnen hier verder geen betrouwbare uitspraken over worden gedaan. Verder onderzoek is noodzakelijk om een dergelijke relatie onomstotelijk vast te kunnen stellen. Onderzoek naar een dergelijke relatie is van belang om onderzoek beter op de doelgroep te kunnen aanpassen. De onderzoeker van het huidige onderzoek heeft ervaren dat de onderzoeker het 'korte' antwoord van de respondent moet respecteren en waarderen. Er dient gewaakt te worden voor invulling van de woorden van de respondent en overvraging van de respondent. Daarnaast moet de onderzoeker in staat zijn om het interview gaande te houden en de respondent op zijn of haar gemak te stellen.

Terugkoppeling van de gevonden resultaten met de relevante literatuur

De *sensitizing concepts*, die in de literatuurstudie gevonden zijn, laten een grote overlap zien met de onderwerpen die de jongeren benoemden. De *sensitizing concepts* zijn

‘wonen’, ‘zelfstandigheid’, ‘emotionele problematiek en gedragsproblemen’, ‘werk- en trainingsmogelijkheden’, ‘zelfbeeld’, ‘sociaal netwerk’, ‘zelfbepaling’, ‘op eigen behoefte afgestemde ondersteuning’, ‘zelfontwikkeling’ en de ‘invloed van verwachtingen van de jongere zelf en anderen’.

Vijf van de *sensitizing concepts* zijn terug te zien als thema (zie figuur 1), namelijk ‘wonen’, ‘zelfstandigheid’, ‘werk- en trainingsmogelijkheden’ als ‘loopbaan/werk’, ‘sociaal netwerk’ als ‘sociale contacten’ en ‘familie/thuis’, ‘zelfontwikkeling’ als ‘kennis en ervaring’. ‘Emotionele problematiek en gedragsproblemen’ en ‘zelfbeeld’ zijn terug te vinden onder het thema ‘wie ben ik’. ‘Op eigen behoefte afgestemde ondersteuning’ en ‘invloed van verwachtingen van de jongere zelf en anderen’ vallen onder het thema ‘begeleiding’.

Jongeren gaven aan belang te hechten aan vertrouwen vanuit de omgeving. Een jongere, jongere A, benoemde vertrouwen in zichzelf te hebben: “*Ik kan zelfstandig zijn!*” De meeste jongeren zijn geneigd zich tegen verwachtingen in te dekken. Zes jongeren gaven te kennen een wens te hebben maar gaven daarbij de mogelijke onhaalbaarheid aan of uitten onzekerheid over eigen kunnen. Door de thema’s heen klinkt het *sensitizing concept* ‘zelfbepaling’. De jongeren hebben de wens meer zelfbepalend te zijn, meer zelfstandig te zijn, zelfregulerend gedrag te vertonen, een gebeurtenis te starten of te reageren op een gebeurtenis op psychologisch evenwichtige wijze. Jongere C gaf bijvoorbeeld aan te willen leren meer zelfstandig om te kunnen gaan met haar emoties. Een laatste aspect van ‘zelfbepaling’ is zelfbewustzijn (Wehmeyer & Schwartz, 1997). Door de resultaten uit de interviews blijkt zeker een grote mate aan zelfbewustzijn van de jongeren. De jongeren kunnen aangeven wat ze willen en laten hierbij zelfkennis en inzicht in de situatie zien.

De beleavingswereld van jongeren met een LVB woonachtig in een instelling, is in het onderzoek van Moonen (2006) opgedeeld in negen thema’s, ontwikkeld d.m.v. focusgroepen. Wanneer jongeren naar hun toekomstbeeld gevraagd worden zie je een grote overlap met deze negen thema’s; namelijk ‘dagelijkse activiteiten’, ‘familie en thuissituatie’ en ‘financieren’ onder het thema ‘zelfstandigheid’, ‘gedrag’ onder ‘wie ben ik’, ‘leefgroepregels’ en ‘leven op de groep’ onder ‘huidige instelling’ en tot slot ‘zelfstandigheid, alles wat met je toekomst te maken heeft’ onder het thema ‘zelfstandigheid’ in samenhang met de overige thema’s zoals gewenst ‘toekomstbeeld’.

Evenals in het onderzoek van Moonen (2006) gaven de jongeren concrete antwoorden. Bijvoorbeeld Jongere E:

Onderzoeker: *“Waarom heb je die foto gemaakt?”*

E: *omdat ik later ook zo’n nette kast wil hebben [kijkt naar haar eigen (niet nette) kast].” (geslacht vrouw, 16 jaar)*

Wat de jongere ervan vond werd in Moonen’s (2006) onderzoek niet vaak benoemd. In dit huidige onderzoek werd doorgevraagd naar de affectieve gevoelens van de jongeren waardoor ze dit wel benoemden. Bijvoorbeeld jongere F.

F: *“Omdat S mijn grote vriend is namelijk.”*

Onderzoeker: *“Ah .. S is je grote vriend!”*

F: *“Die is verhuisd.”*

Onderzoeker: *“Wat vind je ervan dat die verhuisd is?”*

F: *“Vind ik jammer juist.”*

Onderzoeker: *“Vind je het jammer?”*

F: *“Ja! Maar ik kan wel bellen af en toe een keertje.” (geslacht man, 16 jaar)*

In dit onderzoek benoemde geen van de jongeren het onderwerp LVB. In het onderzoek van Moonen (2006) heeft ook geen van de jongeren zelf het onderwerp LVB benoemd. Noch tijdens fase 1 bij het tot stand komen van de thema’s van de belevingswereld van de jongeren en noch in het interview.

De jongeren uit het onderzoek van Bul en Bongers (2008) gaven aan het liefst in een ‘normaal’ huis te wonen met speelgelegenheid in de buurt, te wonen en spelen in een veilige omgeving en beschermd te worden door de groepsbegeleiding. De jongeren verlangden ernaar zich te kunnen ontwikkelen tot zelfstandige volwassenen. De resultaten uit dit onderzoek laten eveneens zien dat de jongeren zich willen ontwikkelen tot zelfstandige volwassenen en daarbij het liefst een zo ‘normaal’ mogelijk leven te leiden; zelfstandig wonen, werken, een relatie hebben met eventueel kinderen en sociale contacten onderhouden.

CONCLUSIE EN DISCUSSIE

‘Hoe denken 16 en 17 jarige jongeren met een LVB, verblijvend in een OBC, over hun toekomst?’ is de vraag die centraal staat in dit onderzoek. Jongeren met een LVB verblijvend in een instelling zijn bezig met de vormgeving van hun eigen leven. Ze hebben een ‘gewenst toekomstbeeld’ waarvan delen concreet zijn ingevuld en andere delen nog in te vullen zijn. Het ‘gewenst toekomstbeeld’ is over het algemeen realistisch te noemen. De jongeren hebben de wens zich te ontwikkelen tot zelfstandige volwassenen. Ze willen zelfstandig wonen, werken, een relatie hebben met eventueel eigen kinderen en sociale contacten onderhouden. De jongeren zien een deel van de weg die ze moeten afleggen om dit beeld te bereiken voor zich en laten hierbij zelfkennis en inzicht in de situatie zien. In het OBC worden de jongeren gestimuleerd om na te denken over hun toekomst en wordt hen een zo realistisch mogelijk toekomstbeeld aangemeten (Spierenburg & Hagen, 2008). Desondanks geven de jongeren niet aan hierin begeleid te worden.

Opvallende resultaten uitgelicht

Het gewenst en nog in te vullen toekomstbeeld gaat over de verre toekomst en wordt beïnvloed door verschillende thema's, zoals het thema ‘sociale contacten’. Uit de literatuur blijkt dat in OBC's geplaatste jongeren in een sociaal isolement terecht komen, veroorzaakt door zowel de emotionele problematiek en gedragsproblemen als door het verblijven in een instelling (Didden, 2006). Hun sociaal netwerk bestaat gemiddeld uit slechts twee personen en het onderhouden van wederkerige vriendschappen komt bij jongeren met een LVB in een residentiële instelling zelden voor (Robertson et al., 2001). De resultaten laten zien dat de jongeren wel belang hechten aan sociale contacten, zowel familie als vrienden. Tevens laten de jongeren zien wederkerigheid als elementair onderdeel van vriendschap te vinden en wederkerige vriendschappen te willen hebben. Of er bij de jongeren daadwerkelijk sprake is van wederkerige vriendschappen komt uit de resultaten niet duidelijk naar voren.

In het kader van zelfbeeld, behorende bij het thema ‘wie ben ik’ noemden de jongeren aspecten met betrekking tot uiterlijke verschijning, inzicht in eigen mogelijkheden, onzekerheden over eigen kunnen en emotionele problematiek en

gedragsproblemen. De jongeren noemen zowel aspecten waarvan ze vinden goed in te zijn als niet goed in te zijn. Daarbij gaven ze blijk van onzekerheid over eigen kunnen, zoals het kunnen autorijden. Bij het uitten van wensen voor de toekomst gaven ze de haalbaarheid hiervan aan en noemden een eventueel makkelijker te realiseren optie waarmee ze ook tevreden zouden zijn. Uit onderzoek blijkt dat jongeren met een LVB in combinatie met emotionele problematiek en gedragsproblemen een grote kans hebben op het ontwikkelen van een irreëel zelfbeeld bestaande uit een negatief zelfbeeld of juist overschatting van eigen mogelijkheden (Elias & van Nieuwenhuijzen, 2001; Spierenburg & Hagen, 2008). De resultaten uit dit onderzoek ondersteunen dit niet. Het zelfbeeld van de jongeren lijkt reëel te zijn. Wel kan gesteld worden dat het belangrijk is de jongere vertrouwd te laten worden met reële toekomstmogelijkheden, zodat de jongere een reëel zelfbeeld en zelfvertrouwen kan ontwikkelen (Spierenburg & Hagen, 2008).

Tijdens de adolescentie zijn vrouwen eerder geneigd te kiezen voor stereotype vrouwenberoepen en mannen voor stereotype mannenberoepen, hoewel dit de laatste 25 jaar langzaam aan het veranderen is. Jongeren kiezen steeds vaker voor een beroep onafhankelijk van het eigen geslacht (Vondracek & Porfeli, 2006). De resultaten van dit onderzoek onderschrijven dit. Binnen het thema 'loopbaan/werk' gaf geen van de vrouwelijke respondenten als eerste keus een van de richtingen die de VSO van de huidige instelling hen te bieden heeft. Terwijl ongeveer 36% van de populatie jongeren in OBC's bestaat uit meisjes lijken de beroepskeuzen op jongens te zijn gericht (Loeffen, 2007). Toch geeft ook het merendeel van de jongens aan mogelijk niet in de huidige richting verder te willen. Er bestaat een behoefte aan een bredere beroepskeuzemogelijkheid, voor zowel de meisjes als de jongens.

Uit de resultaten blijkt mogelijk een relatie tussen IQ en hoeveelheid woordgebruik. Jongeren met een lagere IQ-score verwoordden zich minder uitgebreid dan jongeren met een hogere IQ-score. Ondanks het beperktere woordgebruik vertelden deze jongeren echter wel wat ze wensen en lieten daarbij zelfkennis en inzicht in de eigen situatie laten zien. De resultaten uit dit onderzoek komen overeen met eerder onderzoek. Jongeren met een LVB hebben problemen met de grammatica, betekenis en fonologie van gesproken taal. Daarnaast hebben jongeren met een verstandelijke beperking moeite met het adequaat gebruik van taal in sociale situaties en interacties (Hallahan & Kauffman, 2003). Er dient wel gewaakt te worden voor het volledig toeschrijven van de

taalproblemen aan de verstandelijke beperking omdat andere factoren, zoals een achterliggende stoornis, en sociale klasse hierop ook van invloed kunnen zijn (Gettings, 2001; Wilkinson, 2007).

Het onderwerp LVB werd door geen van de jongeren benoemd. In tegenstelling tot het onderzoek van Moonen (2006) waarin werd geconcludeerd dat de LVB niet tot de belevingswereld van de jongeren behoorde, lijken de resultaten van dit onderzoek te wijzen op het bestaan van het label LVB in de belevingswereld van de jongeren, ondanks dat de LVB niet wordt benoemd. De jongeren benoemen hun wensen maar zijn hierin voorzichtig. De jongeren plaatsten voortdurend kanttekeningen bij verwachtingen; ze gaven de haalbaarheid van deze wensen aan, benoemden onzekerheden over eigen kunnen en gaven aan moeite te hebben met bepaalde zaken, zoals aspecten van een bepaalde baan. Vanuit de samenleving bestaan nog steeds diep gewortelde vooroordelen over mensen met een LVB die bijdragen aan een negatief zelfbeeld, onnodige afhankelijkheid, afzondering en uitsluiting uit de samenleving. Vanwege het stigmatiserende effect van het label LVB maskeren jongeren met een LVB hun beperkingen (Gettings, 2001; Siverstein, 2001). In de communicatie met jongeren met een LVB is de LVB dan ook een taboe.

Ondanks dat de jongeren qua ontwikkelingsleeftijd vergelijkbaar zijn met kinderen van 6-12 jaar (Kraijer & Plas, 2006) laten zij zien bezig te zijn met thema's die passen bij de kalenderleeftijd van de jongeren (Adams & Berzonsky, 2006).

Burgerschap

Hutchison en Lord (2001, zoals geciteerd in Schuurman, 2002) en Van Gennep (2001, zoals geciteerd in Schuurman, 2002) presenteerden modellen, waarin aan de hand van drie paradigma's de weg van leven in een institutionele setting naar leven in de samenleving inzichtelijk werd gemaakt. Van Gennep (2001, zoals geciteerd in Schuurman, 2002) noemde deze het defect paradigma, het ontwikkelingsparadigma en het burgerschapsparadigma. De manier waarop een persoon met een beperking wordt gezien verschilt per paradigma, evenals diens verhouding tot de samenleving en de aard van de ondersteuning. Het burgerschapsparadigma staat voor 'leven in de samenleving': "leven in de samenleving is leven als burger, in een inclusieve gemeenschap en met een individuele ondersteuning die door de (lokale) gemeenschap wordt geleverd"

(Schuurman, 2002, p. 4). Twee belangrijke uitgangspunten voor het bereiken van het burgerschapsparadigma zijn de verschuivingen van zorg voor de ander naar het bieden van ondersteuning en wonen in afzondering naar wonen in en deelnemen aan de samenleving (Geus & van Gennep, 2001).

De resultaten van dit onderzoek laten zien dat bepaalde elementen uit dit burgerschapsparadigma (nog) niet gerealiseerd zijn. De jongeren uitten de wens om op een meer gelijkwaardige wijze begeleid te worden, vertrouwd te worden door de omgeving en zo zelfstandig mogelijk te leven in de samenleving. De jongeren willen een ‘normaal’ leven leiden en deel uitmaken van de samenleving. De hulpverlening en onderzoek zijn (nog) niet op de behoeftes van jongeren met LVB en emotionele problematiek en gedragsproblemen ingesteld. De jongeren worden nog niet behandeld als gelijkwaardige en ervaren nog niet voldoende vertrouwen vanuit de omgeving. Tijdens de volwassenheid verdwijnen mensen met een LVB uit de hulpverleningscircuits terwijl de behoefte aan hulp niet is afgenomen (Caton & Kagan, 2006; Edgerton, 2001; Maughan, Collishaw, & Pickels, 1999). De leefomstandigheden van volwassenen met een LVB zijn onder de maat en latente stressoren zijn hoog (Maughan et al., 1999). De huidige begeleiding wordt nog te veel als dwingend en opgelegd ervaren waarbij niet genoeg rekening wordt gehouden met de wensen van de jongeren. Jongeren gaven aan een beperking te ervaren wat betreft ontwikkelingsmogelijkheden. Enerzijds ervoeren ze in de huidige instelling te weinig ontwikkelingsmogelijkheden wat betreft het leren van dagelijkse vaardigheden, zoals boodschappen doen en reizen. Anderzijds maakten ze melding van een beperkte opleidingskeuze. De jongeren gaven echter wel aan begeleiding nodig te hebben om zich te kunnen ontwikkelen tot zo zelfstandig mogelijke volwassenen. De ondersteuning dient de jongere bescherming en ontwikkelingsmogelijkheden te bieden door het geven van structuur en het stellen van grenzen. Anderzijds dient de ondersteuning de jongere uit te dagen zich verder te ontwikkelen en (een groeiende) autonomie te verlenen. In het verlengde van de onderzoeksresultaten van Moonen (2006) en Bul en Bongers (2008) toont dit onderzoek aan dat er in de hulpverlening en onderzoek geluisterd kan worden naar de jongeren, dat hulpverleningsplannen sámen kunnen worden opgesteld en onderzoek emancipatorisch uitgevoerd dient te worden. Het concept zelfbepaling (Wehmeyer & Schwartz, 1997) is

een belangrijk concept voor het bereiken van volwaardig burgerschap en een gelijkwaardige rol in onderzoek.

Het photo-elicitation interview geëvalueerd

Het burgerschapsparadigma heeft geleid tot een toenemende bewustwording van de achtergestelde positie van mensen met een verstandelijke beperking (Kröber & Zomerplaag, 2007). Wanneer respondenten met een verstandelijke beperking betrokken worden in onderzoek aan de hand van conventionele onderzoeksmethodes is het mogelijk dat onderzoekers niet in staat zijn of niet gemotiveerd zijn om de respondenten erbij te betrekken. Deze zouden niet voldoen aan het idee van de onderzoeker over hoe een respondent zich behoort te gedragen en wat hij hoort te antwoorden (Aldridge, 2007). Kwalitatief onderzoek, onder andere met gebruik van elicitatietechnieken, biedt de mogelijkheid van flexibiliteit in de interactie en is hierdoor geschikt voor emancipatorisch onderzoek (Kröber & Zomerplaag, 2007).

Uit het huidige onderzoek blijkt, evenals uit het onderzoek van Epstein en collega's (2006) naar de ervaringen van jonge kankerpatiënten op kamp, dat het gebruik van foto's de relatie tussen de onderzoeker en de respondent positief beïnvloedt. De kinderen werden uitgelokt de leiding in het gesprek te nemen en er ontstond een ontspannen sfeer. Epstein en collega's (2006) gaven aan dat er mogelijke informatie is gemist doordat de kinderen niet zelf de foto's konden nemen. Jongeren zelf de foto's laten maken levert meer betrouwbare informatie op, o.a. doordat de jongeren zich meer verbonden met het onderwerp.

Dit onderzoek wijst evenals het onderzoek van Aldridge (2007) het succes uit van de elicitatietechniek *photo-elicitation*. Doordat de respondent de rol van fotograaf op zich nam werd de representatie van de werkelijkheid van de respondent vergemakkelijkt. Daarnaast benadrukte het gebruik van fotografie de mogelijkheden van de respondent in plaats van nadruk te leggen op de beperkingen. *Photo-elicitation* moet op een flexibele en inclusieve manier worden toegepast, om belangrijke en rijke informatie te verkrijgen.

Photo-elicitation wordt met succes steeds meer toegepast bij verschillende doelgroepen en voor verschillende doeleinden (Aldridge, 2007). Zo wordt in de ergotherapie met succes gebruik gemaakt van *photo-elicitation* om samen met kinderen met een Development Coordination Disorder (DCD) een hulpvraag te formuleren en

behandeldoelen op te stellen (van Duijse, Hoogerwerf, & de Hoop, 2009). Een ander voorbeeld van het gebruik van photo-elicitation is *photovoice*, waarbij de foto's van participanten gebruikt worden om een dialoog te creëren tussen participant en beleidsmaker, om zo sociale veranderingen te bewerkstelligen (Castleden, Garvin, & First Nation, 2008; Downey, Ireson, & Scutchfield, 2009). Een elicitatietechniek die een stap verder gaat dan *photo-elicitation* door gebruik te maken van video, tekst en muziek is *the narrative imagination method*. Deze techniek biedt de mogelijkheid om een narratief verhaal te creëren door jongeren een videoclip over hun leven te laten maken. Deze techniek heeft als doel het versterken van de eigen kracht en maakt de belevingswereld van jongeren met een chronische ziekte of een beperking inzichtelijk (Loog & Royers, 2007). Een voorbeeld van deze techniek is het project 'Jong in Rotterdam-Zuid' (Vrijzinnig Protestantse Radio Omroep [VPRO], 2008). Een montage van filmpjes die groepen jongeren gemaakt hebben zijn uitgezonden in een aflevering van de serie 'tegenlicht' en te bekijken op de website. Voor jongeren met een LVB verblijvend een instelling is het niet ondenkbaar dat dit ook een geschikte techniek zou kunnen zijn. Een kanttekening hierbij is dat in de pilotstudy naar *the narrative imagination method* geen jongeren met een verstandelijke beperking hebben deelgenomen. Op basis van resultaten uit het huidige onderzoek kan gesteld worden dat varianten van *photo-elicitation*, zoals *photovoice* en *the narrative imagination method* bij deze doelgroep mogelijk ook bruikbaar zijn, mits gedegen opgezet met kennis in de problematiek van de doelgroep.

Kwaliteiten en beperkingen van het huidige onderzoek

Bij kwalitatief onderzoek staan de validiteit en betrouwbaarheid regelmatig ter discussie. Er wordt geen gebruik gemaakt van een gestandaardiseerd meetinstrument en de interpretatie van de gegevens is onderhevig aan de subjectiviteit van de onderzoeker. Om deze valkuilen te ontwijken maakt een uitgebreide literatuurstudie deel uit van dit onderzoek en is de onderzoeksopzet uitgebreid beschreven. Op deze onderzoeksopzet wordt gereflecteerd in 'Het *photo-elicitation* interview proces'. Dit maakt inzichtelijk welke stappen de onderzoeker heeft genomen en welke uitwerking dit had. Daarnaast maakten de begrippen uit de literatuurstudie, de *sensitizing concepts*, de resultaten vergelijkbaar waardoor meer gedegen uitspraken konden worden gedaan. De data is in

drie ronden verzameld en geanalyseerd waarbij er telkens een reflectie van de resultaten heeft plaatsgevonden door meerdere personen.

In het huidige onderzoek hebben de jongeren ruimschoots kunnen participeren. Ze werden uitgenodigd leiding te nemen in het proces en zelf invulling te geven aan de opdracht. De jongeren hebben zelf onderwerpen uitgekozen door het maken van foto's, zelf aangegeven waar ze wilden afspreken en welk tijdstip de jongeren het beste uitkwam. Bij het interview legden de jongeren zelf de foto's neer in een volgorde waaraan zij voorkeur gaven en tijdens het gesprek mochten ze zelf bepalen welke foto's en dus welke onderwerpen in welke volgorde behandeld werden. De onderzoeker heeft alleen in het begin van het interview de leiding genomen om zo de jongeren op hun gemak te stellen. Wanneer zij goed in het gesprek zaten werden de jongeren zoveel mogelijk vrij gelaten. Alle jongeren hebben het maken van de foto's en het interview als positief ervaren.

Een interessant voordeel aan dit onderzoek is de mogelijkheid om inzicht te krijgen in de affectieve gevoelens van de jongeren. In Moonen's (2006) onderzoek werd niet vaak benoemd wat de jongere ervan vond. In dit onderzoek werd hier specifiek naar gevraagd. Gevoelens geven belangrijke informatie omdat ze de motivatie van een jongere voor bepaalde keuzes inzichtelijk maken en dieper inzicht geven in de beleavingswereld van de jongere.

Een beperking van het huidige onderzoek is dat alleen de transcripten zijn geanalyseerd. Gegevens uit het logboek zoals de foto's en aantekeningen zijn meegenomen ter interpretatie van de gegevens maar zelf niet daadwerkelijk geanalyseerd. Zo ontbreekt waardevolle informatie opgedaan tijdens het proces die niet in het interview naar voren kwam. Het meenemen van het logboek in de analyse vergroot de betrouwbaarheid van de onderzoeksresultaten en voorkomt dat belangrijke informatie niet meegenomen wordt.

Een andere beperking in dit onderzoek zou het beperkte aantal respondenten kunnen zijn. De bevindingen lijken echter wel een betrouwbaar beeld te geven; bij de derde ronde van data verzameling kamen geen nieuwe thema's boven.

Aanbevelingen voor verder onderzoek

Kennis over toekomstbeleving van jongeren met een LVB is op dit moment beperkt. Dit geldt voor zowel jongeren met een LVB verblijvend in instellingen als jongeren wonend in de samenleving. Deze groepen dienen met elkaar vergeleken te worden om zicht te krijgen op de impact van sterke emotionele problematiek en gedragsproblemen en de noodzaak van een verblijf in een instelling. Tevens dient het onderzoek uitgevoerd te worden in verschillende behandelsettings en/of woonomgevingen en verschillende onderzoeksgroepen te betrekken om meer kennis te verkrijgen. Het toetsen en vergelijken van resultaten in focusgroepen bestaand uit wettelijk vertegenwoordigers, behandelaars en groepsbegeleiding of persoonlijke interviews met deze personen levert een meerwaarde op. De resultaten kunnen dan beter worden geplaatst in het systeem waarin de jongere verkeert; wat meer kennis oplevert over de toekomstbeleving van de jongeren, hoe er vanuit het systeem van de jongeren tegen het toekomstperspectief en toekomstbeleving van de jongeren wordt aangekeken en hoe de jongeren hierin worden begeleid.

Om kwalitatief onderzoek beter op de behoeftes van jongeren met een LVB aan te kunnen passen is onderzoek nodig naar de wijze waarop interviews verlopen. Onder andere dient de mogelijke relatie tussen IQ-scores en hoeveelheid woordgebruik verder onderzocht te worden. Mogelijk interessant is het kijken naar deze relatie in combinatie met de hoeveelheid woordgebruik van de onderzoeker.

De *photo-elicitation* methodiek is in het huidige onderzoek bij de onderzoeksgroep succesvol gebleken. Verder onderzoek naar deze methode is noodzakelijk om deze methode verder op de doelgroep aan te passen en een meer gedegen onderzoeksprotocol te genereren. Bij de analyse van de gegevens wordt aanbevolen niet alleen de transcripten te analyseren maar meerdere bronnen te gebruiken zoals gegevens uit het logboek. Daarnaast kunnen varianten van deze methode zoals *photovoice* en *the narrative imagination method* getoetst worden op bruikbaarheid bij de doelgroep.

Jongeren met een LVB verblijvend in instellingen ervaren het als positief om te participeren in *photo-elicitation* onderzoek. Aan de hand van deze methode geven zij aan de wens te hebben zich te ontwikkelen tot zo zelfstandig mogelijke volwassenen waarbij zij zelfkennis en inzicht in de situatie laten zien.

DANKBETUIGING

Allereerst bedankt de onderzoeker de jongeren die hebben deelgenomen aan het onderzoek en de OBC waar de jongeren verbleven voor hun enthousiasme, bijdrage en hierdoor mogelijk maken van het onderzoek. Vervolgens bedankt de onderzoeker Marian Jongmans en Xavier Moonen voor de begeleiding gedurende het gehele proces; het meedenken, bieden van informatie en geven van feedback. Tevens bedankt de onderzoeker Hennie Boeije voor haar visie en het bieden van gedegen informatie over kwalitatief onderzoek. Verder heeft het artikel veel baat gehad bij de kritisch taalkundige blik van Eva Olde Riekerink waarvoor de onderzoeker haar bedankt. En tot slot bedankt de onderzoeker Maya Swaans voor de beoordeling van de transcripten en het doorlopen van de fragmenten.

REFERENTIES

- Adams, G.R., & Berzonsky, M.D. (2006). Introduction by the editors. In G.R. Adams, & M.D. Berzonsky (Eds.), *Adolescence* (pp. 1-7). Oxford: Blackwell Publishing.
- Aldridge, J. (2007). Picture this: the use of participatory photographic research methods with people with learning disabilities. *Disability & Society*, 22, 1-17.
- Besseling, J., Hagen, B., Andriessen, S., Peele te, A., Crone, M., Kok, L., et al. (2007). *Toename gebruik ondersteuning voor jongeren met een gezondheidsbeperking*. Gevonden op 28 oktober 2008, op http://docs.szw.nl/pdf/129/2007/129_2007_3_10949.pdf
- Biesanz, J.C., Neuberg, S.L., Smith, D.M., Asher, T., & Judice, T.N. (2001). When accuracy-motivated perceivers fail: limited attentional resources and the re-emerging Self-Fulfilling Prophecy. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27, 621-629.
- Boeije, H. (2009). *Analyzing in qualitative research: Thinking and doing*. London: Sage.
- Bul, A., & Bongers, E. (2008). Leefwensen van LVG -jeugd al brainstormend onderzocht. *Onderzoek & Praktijk*, 6, 5-8.
- Buntinx, W.H. (2003). Wat is een verstandelijke handicap? Definitie, assessment en ondersteuning volgens het AAMR-model. *Nederlands Tijdschrift voor de Zorg aan verstandelijk gehandicapten*, 29, 4-24.

- Cappello, M. (2005). Photo interviews: Eliciting data through conversations with children. *Field Methods*, 17, 170-182.
- Castleden, H., Garvin, T., & Huu-ay-aht First Nation. (2008). Modifying photovoice for community-based participatory indigenous research. *Social Science & Medicine*, 66, 1393-1405.
- Caton, S., & Kagan, C. (2006). Tracking post-school destinations of young people with mild intellectual disabilities: the problem of attrition. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 19, 143-152.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2008). *Ruim 300 duizend sociale uitkeringen minder in drie jaar tijd*. Gevonden op 28 oktober 2008, op <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/arbeid/socialezekerheid/publicaties/artikelen/archief/2008/2008-2510-wm.htm>
- Clark, C.D. (1999). The autodriver interview: A photographic viewfinder into children's experience. *Visual Studies*, 14, 39-50.
- Clark-Ibáñez, M. (2004). Framing the social world with photo-elicitation interviews. *American Behavioral Scientist*, 47, 1507-1527.
- Chen, C.Y., Lawlor, J.P., Duggan, A.K., Hardy, J.B., & Eaton, W.W. (2006). Mild cognitive impairment in early life and mental health problems in adulthood. *American Journal of Public Health*, 96, 1772- 1778.
- Cummins, R.A. (2002). Proxy responding for subjective well-being: a review. *International Review of Research in Mental Retardation*, 25, 183-207.
- Bodde, J., & Hagen, B. (2009). *LVG-jongeren beter in beeld*. Utrecht: VOBC LVG.
- Dekker, M., Douma, J., Ruiter de, K., & Koot, H. (2006). Aard, ernst, comorbiditeit en beloop van gedragsproblemen en psychiatrische stoornissen bij kinderen en jeugdigen met een verstandelijke beperking. In R. Didden (Ed.), *In perspectief. Gedragsproblemen, psychiatrische stoornissen en lichte verstandelijke beperking* (pp. 21-40). Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Dennis, S.F., Gaulocher, S., Carpiano, R.M., & Brown, D. (2009). Participatory photo mapping (PPM): Exploring an integrated method for health and place research with young people. *Health & Place*, 15, 446-473.
- Didden, R. (2006). Gedragsproblemen, psychiatrische stoornissen en lichte verstandelijke beperking: een inleiding. In R. Didden (Ed.), *In perspectief. Gedragsproblemen,*

- psychiatrische stoornissen en lichte verstandelijke beperking* (pp. 3-20). Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Duijse van, M., Hoogerwerf, E., & Hoop de, A. (2009). Foto-interview helpt kinderen bij de keuze van de eigen hulpvraag. *Ergotherapie*, 4, 25-27.
- Douma, J.C., Dekker, M.C., Verhulst, F.C., & Koot, H.M. (2006). Self-reports on mental health problems of youth with moderate to borderline intellectual disabilities. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 45, 1224- 1231.
- Downey, L.H., Ireson, C.L., & Scutchfield, F.D. (2009). The use of photovoice as a method of facilitating deliberation. *Health Promotion Practice*, 10, 419-427.
- Edgerton, R.B. (2001). The hidden majority of individuals with mental retardation and developmental disabilities. In A.J. Tymchuk, K.C. Lakin, & R. Luckasson (eds.), *The forgotten generation. The status and challenges of adults with mild cognitive limitations* (pp. 3-19). Baltimore: Paul H. Brookes Publishing Co.
- Elias, C.L., & Nieuwenhuijzen van, M. (2001). Competentiebeleving en sociale informatieverwerking bij licht verstandelijk gehandicapte kinderen. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek* 40, 611-619.
- Emmerson, E. (2005). Use of the strengths and difficulties questionnaire to assess the mental health needs of children and adolescents with intellectual disabilities. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 30, 14-23.
- Epstein, I., Stevens, B., McKeever, P., & Baruchel, S. (2006). Photo elicitation interview (PEI): Using photos to elicit children's perspectives. *International Journal of Qualitative Methods*, 5, 1-9.
- Evers, J., & Boer de, F. (2007a). Het kwalitatieve interview: kenmerken, typen en voorbereiding. In J. Evers (ed.), *Kwalitatief interviewen: kunst én kunde* (pp. 23-47). Den Haag: LEMMA.
- Evers, J., & Boer de, F. (2007b). Kwalitatief onderzoek, een korte inleiding. In J. Evers (ed.), *Kwalitatief interviewen: kunst én kunde* (pp. 3-22). Den Haag: LEMMA.
- Evers, J., & Boer de, F. (2007c) Het ontwerpen van een individueel interview. In J. Evers (ed.), *Kwalitatief interviewen: kunst én kunde* (pp. 48-70). Den Haag: LEMMA.
- Evers, J., & Boer de, F. (2007d) Het uitvoeren van een individueel interview. In J. Evers (ed.), *Kwalitatief interviewen: kunst én kunde* (pp. 71-95). Den Haag: LEMMA.

- Folkestad, H. (2000). Getting the picture: Photo-assisted conversations as interviews. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 2, 3-21.
- Gettings, R.M. (2001). Renegotiating the social contract. In A.J. Tymchuk, K.C. Lakin, & R. Luckasson (eds.), *The forgotten generation. The status and challenges of adults with mild cognitive limitations* (pp. 39-83). Baltimore: Paul H. Brookes Publishing Co.
- Geus, R., & Gennep van, A. (2001). *Wonen in de samenleving*. Meppel: Krips.
- Geus, R., & Gennep van, A. (2004). *Gewoon erbij. Woonvoorzieningen voor mensen met lichte cognitieve beperkingen en ernstiger psychische en/of gedragsproblematiek*. Meppel: Krips.
- Goede, B., Tali, E., & Taal, M. (2004). Jongeren met een licht verstandelijke handicap en zwakbegaafdheid aan het werk. *Onderzoek & Praktijk*, 2, 10-13.
- Hallahan, D.P., & Kauffman, J.M. (2003). *Exceptional learners*. Boston: Pearson Education.
- Harper, D. (1997). Visualizing structure: reading surfaces of social life. *Qualitative Sociology*, 20, 57-77.
- Hessels, C.J., Aken van, M.A., & Orobio de Castro, B. (2008). Persoonlijkheidspathologie bij adolescenten. Mogen, kunnen en willen we diagnosticeren en classificeren? *Kind en Adolescent*, 29, 194-207.
- Janse-Alewijnse, W., Jansen, P., & Niessen, J.S. (2003). Groepsomvang in orthopedagogische behandelcentra voor jeugdigen met een lichte verstandelijke handicap. *Onderzoek & Praktijk*, 1, 13-18.
- Kennedy, A., & Sawyer, S. (2008). Transition from pediatric to adult services: are we getting it right? *Adolescent Medicine*, 20, 403-409.
- Kraijer, D. W., & Plas, J. (2006). *Handboek psychodiagnostiek en verstandelijke beperking*. Amsterdam: Hartcourt Assessment BV.
- Kregel, J. (2001). Promoting employment opportunities for individuals with mild cognitive limitations. A time to reform. In A.J. Tymchuk, K.C. Lakin, & R. Luckasson (eds.), *The forgotten generation. The status and challenges of adults with mild cognitive limitations* (pp. 87-98). Baltimore: Paul H. Brookes Publishing Co.

- Kröber, H.R., & Zomerplaag, J. (2007). Mensen met een verstandelijke beperking betrekken bij onderzoek. In J. Evers (ed.), *Kwalitatief interviewen: kunst én kunde* (pp. 215-224). Den Haag: LEMMA.
- Loeffen, M. (2007). *Residentiële jeugdzorg in beeld*. Gevonden op 9 december 2008, op http://www.collegio.nl/pdfdb/nieuws/Residentiel_in_beeld.pdf
- Loog, A. en Royers, T. *Maak de videoclip van je leven! Gebruik van beeld en muziek voor een (her)vertelling over je leven*. Utrecht: Vilans, 2007.
- Linden van der, A., Siethoff ten, F., & Zeijlstra-Rijpstra, A. (2005). *Jeugd en recht*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Luckasson, R., Brothwick-Duffy, S., Buntinx, W., Coulter, D., Craig, P., Reeve, A., et al., (2002). *Mental Retardation: Definition, Classification and Systems of Supports*. Washington: American Association on Mental Retardation.
- Maso, I., Smaling, A. (1998). *Kwalitatief onderzoek: Praktijk en theorie*. Meppel: Boom.
- Maughan, B., Collishaw, S., & Pickels, A. (1999). Mild mental retardation: psychosocial functioning in adulthood. *Psychological Medicine*, 29, 315-366.
- Moonen, X. (2006). *Verblijf, beeld en ervaringen van jongeren opgenomen in een orthopedagogisch centrum voor jeugdigen met een lichte verstandelijke beperking*. Maastricht: Datawyse.
- Radley, A., & Taylor, D. (2003). Images of recovery: A photo-elicitation study on the hospital ward. *Qualitative Health Research*, 13, 77-99.
- Reiss, S. (2001). People with dual diagnosis. American's powerless population. In A.J. Tymchuk, K.C. Lakin, & R. Luckasson (eds.), *The forgotten generation. The status and challenges of adults with mild cognitive limitations* (pp. 275-298). Baltimore: Paul H. Brookes Publishing Co.
- Reynolds, W.M., & Miller, K.L. (1985). Depression in mentally and learned helplessness. Retarded and non-mentally retarded adolescents: an initial investigation. *Applied Research in Mental Retardation*, 6, 295-306.
- Robertson, J., Emerson, E., Gregory, N., Hatton, C., Kessissoglou, S., Hallam, A., et al., (2001). Social networks of people with mental retardation on residential settings. *Mental Retardation*, 39, 201-214.
- Rogan, P., Luecking, R.G., & Held, M. (2001). Career development. Helping youth with mild cognitive limitations achieve successful careers. In A.J. Tymchuk, K.C.

- Lakin, & R. Luckasson (eds.), *The forgotten generation. The status and challenges of adults with mild cognitive limitations* (pp. 119-137). Baltimore: Paul H. Brookes Publishing Co.
- Rosenthal, R. (1994). Interpersonal expectancy effects: A 30-year perspective. *Current Directions in Psychological Science*, 3, 176-179.
- Royers, T., & Ree de, L. (2003). De visuele prikkelmethode. *Kwalon*, 23, 127-137.
- Schuurman, M. (2002). *Mensen met een verstandelijke beperking in de samenleving*. Utrecht: Landelijk KennisNetwerk Gehandicaptenzorg.
- Siverstein, R. (2001). An overview of the emerging disability policy framework. In A.J. Tymchuk, K.C. Lakin, & R. Luckasson (eds.), *The forgotten generation. The status and challenges of adults with mild cognitive limitations* (pp. 323-345). Baltimore: Paul H. Brookes Publishing Co.
- Spierenburg, M., & Hagen, B. (2008). *Integrale werkwijze voor LVG-jongeren met gedragsproblemen. Sluitende aanpak van zorg, onderwijs en arbeid*. Utrecht: VOBC LVG.
- Sullivan O', T. (1999). The transition of young adults with disability: A study of the effectiveness of inter-agency transitional planning. *Community Care*, 1283, 32-35.
- Tilanus, C. P. (1998). *Jeugdhulpverlening en de overheid*. Utrecht: SWP.
- Tymchuk, A.J., Lakin, K.C., & Luckasson, R. (2001). Enhancing understanding, opportunity, and social support through community programs and social policy. In A.J. Tymchuk, K.C. Lakin, & R. Luckasson (eds.), *The forgotten generation. The status and challenges of adults with mild cognitive limitations* (pp. 357-366). Baltimore: Paul H. Brookes Publishing Co.
- Verstegen, D. (2005). Zorg voor mensen met een lichte verstandelijke handicap met meervoudige problematiek. *Onderzoek & Praktijk*, 3, 5-8.
- VOBC LVG (2008). *Kerncijfers orthopedagogische behandelcentra*. Utrecht.
- Vondracek, F.W., & Porfeli, E.J. (2006). The world of work and careers. In G.R. Adams, & M.D. Berzonsky (eds.), *Adolescence* (pp. 109-128). Oxford: Blackwell Publishing.
- Vrijzinnig Protestantse Radio Omroep. (2008). *Jong in... Rotterdam-Zuid*. Gevonden op 19 augustus 2008, op <http://www.vpro.nl/programma/tegenlicht/afleveringen/40208985>

- Wehmeyer, M., & Palmer, S. (2003). Adult outcomes for students with cognitive disabilities three-year after high school: the impact of self-determination. *Education and Training in Developmental Disabilities*, 38, 132-144.
- Wehmeyer, M., & Schwartz, M. (1997). Self-determination and positive adult outcomes: a follow-up study of youth with mental retardation or learning disabilities. *Exceptional Children*, 63, 245-255.
- Widdershoven, G., & Hooren van, R. (2004). Gelijkwaardigheid in de zorg. Enkele ethische thema's onder de loep genomen. In M. Kersten, & D. Flikweert (eds.), *Onderzoek over grenzen* (pp. 159-164). Utrecht: NGBZ en LKNG/NIZW.
- Wilkinson, H.A. (2005). Hope, false-hope and self-fulfilling prophecy. *Surgical Neurology*, 63, 84-86.
- Wilkinson, K. (2007). Effect of missing information on fast mapping by individuals with vocabulary limitations associated with intellectual disability. *American Journal on Mental Retardation*, 112, 40-53.
- Zimmermann, F., & Endermann, M. (2008). Self-proxy agreement and correlates of health-related quality of life in young adults with epilepsy and mild intellectual disabilities. *Epilepsy & Behavior*, 13, 202-211.

